بَـنُوالْـحَرْبِ لاٰتَـعْبا بِشَـیْءٍ نَـقُولُهُ وَ لاٰنَحْنُ مِمّا جَرَّتِ الْـحَرْبُ نَـجْزَعُ

و این شعر را در غزوهٔ ذی‌قرده به عرض رسانید:

أَیَـحْسَبُ أَوْلاٰدُ اللَّـقیطَةِ أَنَّـنا عَلَی الْخَیْرِ لَسْنا مِثْلَهُمْ فی الْفَوارِسِ
و اِنّـا أُنـاسٌ لاٰتَـرَی الْـقَتْلَ سُبَّةً و لاٰتَـنْثَنی عِـنْدَ الرِّمـاحِ الْـمَداعِسِ
و اِنّا لَنَقْری الضَّیْفَ مِنْ قَمَعِ الذُّریٰ و نَـضْرِبُ رَأْسَ الْاَبْـلَجِ الْـمُتَشارِسِ
تَـرُدُّ کُـماةَ الْـمُعْلِمینَ اِذَا انْـتَخَوْا بِـضَرْبٍ یُسَـلّی نَـخْوَةَ الْـمُتَقاعِسِ
بِکُـلِّ فَـتیً حـامِی الْـحَقیقَةِ مـاجِدٍ کَریمٍ کَسَـرْحانِ الْـغَضاتِ مُـخالِسِ
یَذُودُونَ عَـنْ أَحْسـابِهِمْ و تِـلاٰدِهِمْ بِـبیضٍ تَـقُدُّ الْـهامَ تَـحْتَ الْـقَوانِسِ
فَسـائِلْ بَـنی بَـدْرٍ اِذا مـالَقیتَهُمْ بِـما فَـعَلَ الْاِخْـوانُ یَـوْمَ الْـتمارُسِ
اِذا ماخَرَجْتُمْ فَـاصْدِقُوا مَـنْ لَـقیتُمُ وَ لاٰتَکْتُمُوا أَخْبارَکُمْ فی الْـمجالِسِ
و قُولُوا زَلَـلنا عَـنْ مُـخاطِبِ خـادِرٍ بِهِ وَحَرٌّ فی الصَّدْرِ مـا لَـمْ یُـمارِسِ

و این شعر را در غزوهٔ خیبر انشاد نموده:

و نَـحْنُ وَرَدْنـا خَـیْبَراً و فُـرُوضَهُ بِکُلِّ فَـتیً عـارِی الْاَشـاجِعِ مِـدْوَدِ
جَوادٌ لَدَی الْغایاتِ لاٰواهِنُ الْـقُویٰ جَرِیٌّ عَلَی الْاَعْداءِ فی کُلِّ مَشْـهَدِ
عَظیمُ رِمـادِ الْـقِدْرِ فـی کُـلِّ شَـتْوَةٍ ضَـرُوبٌ بِـنَصْلِ الْـمَشْرَفِیِّ الْـمُهَنَّدِ
یَرَی الْقَتْلَ مَدْحاً اِنْ أَصابَ شهادَةً مِـنَ اللهِ یَـرْجُوها و فَـوْزاً بِأَحْـمَدِ
یَـزُودُ و یَـحْمی عَـنْ ذِمـارِ مُـحَمَّدٍ و یَـدْفَعُ عَـنْهُ بَـاللِّسانِ وَ بِـالْیَدِ
و یَـنْصُرُهُ فـی کُـلِّ أَمْـرٍ یُـریبُهُ یَـجُودُ بِـنَفْسٍ دُونَ نَـفْسِ مُـحَمَّدٍ
یُـصَدِّقُ بِـالْأَنباءِ بِـالْغَیْبِ مُـخْلِصاً یُـریدُ بِـذاکَ الْـعِزَّ وَالْـفَوْزَ فـی غَـدِ

حسّان بن ثابت

دیگر از شعرای رسول خدا حسان بن ثابت است. هو حسان بن ثابت بن المنذر بن حرام بن عمرو بن زید بن مناة بن عَدِیّ بن عمرو بن مالک بن النّجّار الانصاری. و کنیت او ابوالولید و ابوعبد الرّحمن است؛ و نام مادر او «فُریعه» دختر خُنَیسِ بن جبیر بن لوذان بن عَبْدودّ بن ثعلبة بن الخزرج بن کعب بن صاعدة الانصاریة است. و او یک تن از شعرای مخضرمی است که ادراک جاهلیّت و اسلام نموده، و بهترین

شعرای بدر است. ابوعبیدة گوید: بهترین شعرای بدر اهل یثرب است، و بهترین اهل یثرب حسان است.

وگاهی سفر شام همی کرد، و ملوک بنی‌غسان را مدح گفت چنانکه وقتی آهنگ شام کرد تا عمرو بن حارث را ـ که شرح سلطنتش در کتاب اول مرقوم شد ـ مدح گوید، نیم شبی در عرض راه با زنی باز خورد، و ندانست کیست، آن زن بانگ برداشت: که یابن فُریعه به کجا می‌شوی؟ گفت: آهنگ شام دارم، گفت: همانا مرا نمی‌شناسی، من سعلاة جنّیه صاحبهٔ نابغه‌ام، و خواهر من معلّاة صاحبهٔ علقمة بن عبده است، اکنون مقترحةً بر تو شعری قرائت می‌کنم، اگر جواب گفتی با تو طریق حفاوت و مهربانی خواهم سپرد، و نزد خواهرم معلّاة از تو شفاعت خواهم کرد، و اگر نه هم اکنون تو را عرضهٔ هلاک و دمار سازم. این بگفت و این شعر انشاد کرد:

اِذٰا مَا تَرَعْرَعَ فِينَا ٱلْغُلَامُ فَمٰا إِنْ يُقٰالُ لَهُ مَنْ هُوَهْ

حسان در زمان بدین شعر پاسخ گفت:

اِذَا لَمْ يَسُدْ قَبْلَ شَدِّ ٱلإِزَار[1] فَذٰلِکَ فِينَا ٱلَّذِي لَاهُوَهْ

وَلِي صَاحِبٌ مِنْ بَنِي الشَّيْصَبٰان فَطَوْراً أَقُولُ وَ طَوْراً هُوَهْ[2]

گفتار او سعلاة را پسنده افتاد، گفت: سوگند با خدای اصابهٔ سلامت کردی، اکنون گوش فرا دار و اندرز مرا بشنو و به کار بند، همانا چون بر عمرو بن حارث در آمدی نابغه و علقمه را در نزد او خواهی یافت، من معلّاة را آگهی خواهم داد، و سورت این هر دو را از تو خواهم شکست.

این هنگام حسان او را وداع گفت و طیّ مسافت کرده به دارالملک عمرو بن حارث در آمد و روزی چند اجازت بار نیافت و بر باب سرای سلطنت به مماطله[3] حاجب انتظار برد، لاجرم کوفته خاطر گشت و حاجب را مخاطب داشت و گفت: مرا به درون این سرای راه نگذاری تمامت یمن را مهجو[4] دارم. پس حاجب از بهر او

---

۱. متن: فان لم یسد بعد شدّ العذاب. برابر دیوان حسّان بن ثابت، شرح و حاشیه عبدالله مهنّا، اصلاح شد. (بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۶ هـ، ص ۲۵۲).
۲. متن: فحیناً اقول و حیناً هوه. برابر دیوان حسّان بن ثابت اصلاح شد. (ص ۲۵۲).
۳. مماطله: وعدهٔ امروز و فردا دادن و تأخیر انداختن.
۴. مهجو: آن را گویند که هجو و بدی او گفته باشند.

اجازت حاصل کرد و او در پیشگاه عمرو بن حارث حاضر شد و نابغه را از جانب یمین پادشاه و علقمه را از طرف یسار نگریست، عمرو چون حسان را دیدار کرد فرمود: یا بن قُریعه تو را نیک شناختم نیکو آن است که بی آنکه شعر خویش را بر من قرائت کنی، صلهٔ شعر را از من مأخوذ داری و طریق مراجعت سپاری؛ زیرا که از این دو شیخ چیره زبان که بر یمین و شمال من جای دارند بر تو می‌ترسم، همانا تو را فضیحت خواهند کرد، و فضیحت تو مرا زیانی باشد و تو آن نیستی که با چنین اشعار آغاز گفتار توانی کرد و این شعر بخواند:

رِقاقُ النِّعالِ طَيِّبٌ حُجُراتُهُمْ يُحَيَّونَ بِالرَّيْحانِ يَوْمَ السَّباسِبِ[1]

حسان گفت: بی‌آنکه شعر خود را معروض دارم از این حضرت بیرون نشوم. عمرو بن حارث گفت: اینک نابغه و علقمه به جای اعمام تو شمرده می‌شوند از ایشان رخصت بخواه اگر اجازت کنند روا باشد، حسّان ایشان را به جان و سر سلطان سوگند داد و اجازت حاصل کرد و به انشاد این قصیده ابتدا نمود:

اَسْئَلْتَ رَسْمَ اَلدَّارِ أَمْ لَمْ تَسْئَلِ بَيْنَ الْجَوابِى[2] فَالْبُضَيْعِ[3] فَحَوْمَلِ[4]
فَالْمَرجِ مَرْجِ الصُّفَّرَيْنِ[5] فَجَاسِمٍ فَدِيَارِ سَلْمىٰ دُرَّسا لَمْ تُحْلَلِ
دِمَنٌ تَعَاقَبَهَا الرِّيَاحُ دَوَارِسٌ وَ اَلْمُدْجِنَاتُ مِنَ السَّماكِ اَلْأَعْزَلِ[6]
دَارٌ لِقَوْمٍ قَدْ أَرَاهُمْ مَرَّةً فَوْقَ اَلأَعِزَّةِ عِزُّهُمْ لَمْ يُنْقَلِ
لِلّهِ دَرُّ عِصَابَةٍ نَادَمْتُهُمْ يَوْماً بِجِلِّقَ[7] فِي الزَّمانِ اَلأَوَّلِ
يَمْشُونَ فِي اَلْحُلَلِ اَلْمُضَاعَفِ نَسْجُهَا مَشْىَ اَلْجِمَالِ إِلَى اَلْجِمَالِ اَلْبُزَّلِ
الضَّارِبُونَ اَلْكَبْشَ يَبْرُقُ بَيْضُهُ ضَرْباً يَطِيحُ لَهُ بَنَانُ اَلْمَفْصَلِ
وَ اَلْخَالِطُونَ فَقِيرَهُمْ بِغَنِيِّهِمْ وَ اَلْمُنْعِمُونَ عَلَى الفَقِيرِ اَلْمُرْمَلِ[8]
اَوْلادُ جَفْنَةَ حَوْلَ قَبْرِ أَبِيهِم قَبْرِ اَبْنِ مَارِيَةَ الكَرِيمِ المُفْضِلِ

---

۱. سباسب: نام یکی از اعیاد عرب است.
۲. جوابی: قریه‌ای است در نواحی یمامه.
۳. بضیع: به تصغیر کوهی است در شام.
۴. حومل: نام موضعی.
۵. مرج الصفر: مکانی است در دمشق.
۶. سمّاک الاعزل: نام ستارهٔ درخشان که جلو او ستاره‌ای نیست و سمّاک الرامح ستارهٔ دیگر که ستارهٔ کوچکی در جلو آن قرار دارد.
۷. جِلّق به کسر اول و دوم با تشدید لام: نام دمشق یا غوطه دمشق که پر آب و گیاه است.
۸. دیوان حسان: عَلَى الضَّعِفِ المُرْمَلِ (ص ۱۸۴)

يُغْشَوْنَ حَتَّى مَا تَهِرُّ كِلابُهُمْ ... لاٰ يَسْئَلُونَ عَنِ السَّوادِ الْمُقْبِلِ
يَسْقُونَ مَنْ وَرَدَ الْبَرِيصَ[1] عَلَيْهِمِ ... بَرَدَى يُصَفَّقُ بِالرَّحِيقِ السَّلْسَلِ
يُسْقَوْنَ دِرْيَاقَ الرَّحِيقِ وَ لَمْ تَكُنْ ... تُدْعى وَ لاٰبِدُهُمْ لِنَقِفِ الْحَنْظَلِ
بِيضُ الْوُجُوهِ كَرِيمَةٌ أَحْسَابُهُمْ ... شُمُّ الأُنُوفِ مِنَ الطِّرَازِ الأَوَّلِ
فَلَبِثْتُ أَزْمَاناً طِوَالاً فِيهِمِ ... ثُمَّ ادَّكَرْتُ كَأَنَّنِي لَمْ أَفْعَلِ
إِمَّا تَرَى رَأْسِيس تَغَيَّرَ لَوْنُهُ ... شَمَطاً فَأَصْبَحَ كَالثَّغَامِ الْمُحْوِلِ
فَلَقَدْ بَرَانِي مُوعِدِيٌّ كَأَنَّنِي ... فِي قَصْرِ دُومَةَ أَوْ سَوَاءَ الْهَيْكَلِ
وَ لَقَدْ شَرِبْتُ الْخَمْرَ فِي حَانُوتِها ... صَهْبَاءَ صَافِيَةً لِطَعْمِ الْفُلْفُلِ[2]
يَسْعى عَلَيَّ بِكَأْسِهَا مُتَنَطِّفٌ ... فَيعلُّنِي مِنْهَا وَ لَوْ لَمْ أَنْهَلِ
إِنَّ الَّتِي فَاوَلْتَنِي فَرَدَدْتُهَا ... قُتِلَتْ قُتِلْتَ فَهَاتِهَا لَمْ تُقتَلِ
كِلْتَا هُمَا حَلَبُ الْعَصِيرِ فَعَاطِنِي ... بِزُجَاجَةٍ أَرْخَا هُمَا لِلْمِفْصَلِ
بِزُجَاجَةٍ رَقَصَتْ بِمَا فِي قَعْرِهَا ... رَقَصَ الْقَلُوصِ بِرَاكِبٍ مُسْتَعْجِلِ
نَسَبِي أَصِيلٌ فِي الْكِرَامِ وَ مِذوَدِي ... تَكْوِي مَوَاسِمُهُ جُنُوبَ الْمُصْطَلِي
وَ لَقَدْ تُقَلِّدُنَا الْعَشِيرَةُ أَمْرَهَا ... وَ نَسُودُ يَوْمَ النَّائِباتِ وَ نَعْتَلِي
وَ يَسُودُ سَيِّدُنَا حَجَاجِجَ سَادَةً ... وَ يُصِيبُ قَائِلُنَا سَوَاءَ الْمُفْصِلِ
فَتَزُورُ أَبْوَابَ الْمُلُوكِ رِكَابُنَا ... وَ مَتَى نُحَكَّمْ فِي الْبَرِيَّةِ نَعْدِلِ
وَ نُحَاوِلُ الْأَمْرَ الْمُهِمَّ خِطَابُهُ ... فِيهِمْ، وَ نَفْصِلُ كُلَّ أَمْرٍ مُفْصِلِ
وَ فَتَى يُحِبُّ الْحَمْدَ يَعْجَلُ مَا لَهُ ... مِنْ دُونِ وَالِدِهِ وَ إِنْ لَمْ يُسْأَلِ
بَاكَرْتُ لَذَّتَهُ وَ مَا مَا طَلَّتُها ... بِزُجَاجَةٍ مِنْ خَيْرِ كَرْمٍ أَهْدَلِ

عمرو بن حارث را، حلاوت و فصاحت این قصیده دیگرگون ساخت، چنانکه از دَرِ نشاط تمامت بساط را در نوشت و از صدر مجلس با تمام اهتزاز با زانو به پایان رواق آمد، و سوگند یاد کرد که هرگز شعری بدین رونق نشنیده‌ام و فرمان کرد تا هزار (۱۰۰۰) دینار موجّه که دیناری ده (۱۰) دینار است حسان را عطا آوردند، و فرمود: این مبلغ همه سال در وجه تو مقرّر است. آنگاه روی با نابغه کرد و فرمود برخیز و منثور و مسجوع خویش را قرائت می‌کن. پس نابغه برخاست و گفت:

أَلاٰ أَنْعِمْ صباحاً أَيُّهَا الْمَلِكُ الْمُبارَكُ، السَّماءُ غِطاؤُكَ، وَ الْأَرْضُ وَ

---

۱. بریص: نام نهری است در دمشق.
۲. دیوان حسان: صَهباءَ صافیةً کَطَعْمِ الْفُلْفُلِ

طـائُکَ، و والِـدي فِـداؤُکَ، وَ الْـعَرَبُ وِقآئُکَ وَ الْـعَجَمُ حُـماتُکَ، وَ الْحُکَماءُ و زَراؤُکَ وَ الْعُلَماءُ جُلَسائُکَ، وَ الْمُقاوِلُ سِـمارُکَ وَ الْـعَقْلُ شِعارُکَ وَ الْحِلْمُ دِثارُکَ، وَ السَّکِینَةُ مِهادُکَ وَ الصِّدْقُ رِداؤُکَ، وَ الْیمَنُ حِذاؤُکَ وَ الْبِرُّ فِراشُکَ، وَ السَّخاءُ ظَهارَتُکَ وَ الْحَمِیَّةُ بِطانَتُکَ، وَ الْعُلیٰ غایَتُکَ و أَشْرَفُ الْاٰباءِ آباؤُکَ، و أَطْهَرُ الْأُمَّهاتِ اُمَّها، و أَفْخَرُ الشَّـبّانِ أَبْناؤُکَ، و أَعَفُّ النِّساءِ حَلآئِلُکَ و أَعْلیَ الْبُنْیانِ بُنْیانُکَ، و أَکرَمُ الْأَجْدادِ أَجْدادُکَ و أَفْضَلُ الْأَحْوالِ أَحْوالُکَ، و أَنْزَهُ الْحَدائِقِ حَدائِقُکَ و أَعْذَبُ الْمِیاهِ مِیاهُکَ، اَلْعَسْجَدُ قَواریرُکَ وَ اللُّجَینُ صِحافُکَ، وَ الشِّهادُ إِدامُکَ وَ الْخُرْطُومُ شَرابُکَ، وَ أَبْکارُ مُسْتَراحُکَ، وَ الْخَیرُ بِفِنآئِکَ و الشَّرُّ فـي ساحَةِ أَعْدآئِکَ، وَ الذَّهَبُ عَطاؤُکَ، و أَلْفُ دِینارٍ مِنْ مَوْجَةِ إِیماؤُکَ، وَ النَّصْرُ مَنُوطٌ بِأَبْوابِکَ.

زَیَّنَ قَوْلَکَ فِـعْلُکَ و طَـحْطَحَ عَـدُوَّکَ غَـضَبُکَ، و هَـزَمَ مَـقانِبَهُمْ مَشْهَدُکَ و سارَ فِي النّاسِ عَدْلُکَ، سَکَّنَ تَباریحَ الْبَلاءِ ظَفَرُکَ. أَیُفاخِرُکَ ابْنُ الْمُنْذِرِ اللَّخْمي؟ فُوَاللهِ لَقَفاکَ خَیرٌ مِنْ وَجْهِهِ و لَشِمالُکَ خَیرٌ مِنْ یَمِینِهِ، و لَصَمْتُکَ خَیرٌ مِنْ کَلامِهِ، و لَاُمُّکَ خَیرٌ مِنْ أَبِیهِ و لَخَدَمُکَ خَیرٌ مِنْ عَلِیَّةِ قَوْمِهِ، فَهَبْ لي أُساریٰ قَوْمي، و اَسْتَرْهِنْ بِذٰلِکَ شُکْري فَإِنَّکَ مِنْ أَشْرافِ قَحْطانَ، و أَنَا مِنْ سَرَواةِ عَدْنانَ.

چون سخن بدین جا آورد عمرو بن حارث روی باکنیزکی کرد که بر فراز سرش به پای بود:

فَقالَ: مِثْلُ بْنِ الْفُرَیْعَةِ فَلْیَمْدَحِ الْمُلُوکَ و مِثْلُ زِیادٍ فَلْیُثْنِ عَلَی الْمُلُوکِ. یعنی: مثل حسان و نابغه کسی باید که در ثنای پادشاهان سخن به نظم و نثر کند.

بالجمله همواره سلاطین غسّانیان را با حسّان رأفتی خاص بود و هنگام عطا از اقران خود اختصاص داشت، چنانکه عمر بن الخطّاب آن هنگام که در خلافت خویش لشکر به روم فرستاد، جبلة بن ایهم که طریق ارتداد گرفت و به روم شتافت ـ چنانکه در جای خود مرقوم می‌شود ـ، سعید بن عامر را بدید؛ و از وی حال حسّان را بپرسید؟ پاسخ داد که: پیر شده است و نابینا گشته است. جبله هزار (۱۰۰۰) دینار برای حسّان عطا کرد؛ و به روایتی پانصد (۵۰۰) دینار زر سرخ و کسوتی از

دیباج عطاکرد و فرمود: اگر حسان را زنده یافتی تسلیم کن و اگر نه این کسوه را بر قبر او گسترده کن، و این زر را به بهای شتر باز ده و از بهر او نحر می‌کن.

لاجرم چون رسول باز مدینه شد به مسجد رسول خدای در آمد و حسان را دیدار کرد گفت: ای حسان جبله پرسش حال تو همی کرد. حسان دست فرا پیش داشت و گفت: عطای مرا باز ده. رسول گفت: یا بن الفریعه این چه دانستی؟ گفت: من در جاهلیت این ملوک را مدح گفته‌ام از آن روز هرگز نام من بر زبان ایشان نرفته جز اینکه عطائی در وجه من بذل فرموده‌اند، پس آن زر و حلل را بگرفت و سخنان جبله را اصغا نمود و گفت: دوست داشتم که مرده بودم و این حلل را بر قبر من گسترده می‌ساختی. این بگفت و باز شد و این شعر را نیز انشاد کرد:

إِنَّ آبْنَ جَفْنَةَ مِنْ بَقِيَّةِ مَعْشَرٍ ... لَمْ تَغْذُهُمْ آباؤُهُمْ بِاللُّؤْمِ[1]

لَمْ يَنْسَنی بِالشَّامِ إِذْ هُوَ رَبُّهَا ... يَوْماً[2] وَ لَا مُتَنَصِّراً بِالرُّومِ

يُعْطِي آلْجَزِيلَ وَ لَا يَرَاهُ عِنْدَهُ ... إِلّا كَبَعْضِ عَطِيَّةِ آلْمَذْمُومِ

وَ أَتَيْتُهُ يَوْماً فَقَرَّبَ مَجْلِسِی ... وَ سَقَى فَرَوَّانِی مِنَ آلْخُرْطُومِ

گویند: سه کس از قریش رسول خدای را هجا گفت:

نخست: عبدالله بن الزِّبْعَری.

دویم: ابوسفیان بن حارث بن عبدالمُطَّلِب.

سیم: عمرو بن عاص.

بعضی از اصحاب عرض کردند: یا رسول‌الله، امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام را بفرمای تا به هجا ایشان را پاسخ گوید.

فرمود: آنان که رسول خدای را با تیغ و سنان نصرت کنند منعی نیست، اگر به زبان نصرت فرمایند.

حسان گفت: یا رسول‌الله من از بهر این کارم.

فرمود: چگونه هجو قریش خواهی کرد و حال اینکه من یک تن از ایشانم؟

عرض کرد: تو را مانند موئی که از خمیر بیرون کنند جدا خواهم کرد.

فرمود: به نزدیک ابوبکر شو تا حسب و نسب هر یک را بر تو مکشوف دارد، چه

---

۱. دیوان حسان: لَمْ يَغْزُهُمْ آباءُهُمْ بِاللّومِ (ص ۲۳۱)

۲. همان: كَلّا وَ لا مُتَنَصِّراً بِالرُّومِ

ابوبکر در علم انساب دانا باشد و جبرئیل تو را اعانت خواهد کرد.

پس حسان به نزدیک ابوبکر آمد و به آموزگاری او دوست از دشمن باز شناخت و دشمنان را هجا گفت چنانکه بعضی مرقوم می‌شود.

حدیث کنند که رسول خدای فرمود: شعر حسان را نتوان شعر گفت، همه «حکمت» است و یک شب در عرض راه و طیّ مسافت از منزل به منزلی فرمود: حسان کجاست؟ عرض کرد: اینک حاضرم. فرمان کرد تا از اشعار خویش لختی قرائت کند. و او شطری از اشعار خویش به عرض رسانید.

فَقالَ: لَهٰذا أَشَدُّ عَلَيْهِمْ مِنْ وَقْعِ النَّبْلِ. پیغمبر فرمود: این اشعار بر دشمنان از زخم خدنگ کاری‌تر است.

وقتی چنان افتاد که حسان بر جماعتی از اصحاب رسول خدای اشعار خویش همی خواند، و ایشان بر شعر او سرور و نشاطی نداشتند، زبیر بن العَوّام حاضر بود فرمود: چون است که بر شعر حسان اظهار فرح و نشاط ندارید، نه آخر رسول خدای اصغای شعر او را دوست همی داشت، حسان را این سخن پسند خاطر افتاد و این شعر در مدح زبیر بگفت:

أَقَامَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ وَ هَدْيِهِ ... حَوَارِيُّهُ وَ الْقَوْلُ بِالْفِعْلِ يُعْدَلُ

هُوَ الْفَارِسُ الْمَشْهُورُ وَ الْبَطَلُ الَّذِي ... يَصُولُ إِذَا مَا كَانَ يَوْمٌ مُحَجَّلُ[1]

وَ إِنِ امْرَأً كَانَتْ صَفِيَّةُ أُمَّهُ ... وَ مَنْ أَسَدٌ فِي بَيْتِهَا لَمُرَفَّلُ

لَهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ قُرْبَى قَرِيبَةٌ ... وَ مِنْ نُصْرَةِ الإِسْلَامِ مَجْدٌ مُؤَثَّلُ

فَكُمْ كُرْبَةٍ ذَبَّ الزُّفَيْرُ بِسَيْفِهِ ... عَنِ الْمُصْطَفَى وَاللهُ يُعْطِي فَيُجْزِلُ

ثَنَاؤُكَ خَيْرٌ مِنْ فَعَالِ مَعَاشِرٍ ... وَ فِعْلُكَ يَا بْنَ الْهَاشِمِيَّةِ أَفْضَلُ

بعضی از اشعار حسان در این کتاب مبارک در ذیل وقایع مرقوم افتاد، و برخی از بهر دانایان سخن‌دوست تذکره می‌نماید، این قصیده را در مدح جبلة بن الایهم ـ که قصهٔ او به شرح رفت ـ انشاد می‌کند:

لِمَنْ الدَّارُ أَوْ حَشَتْ بِمَغَانٍ ... بَيْنَ أَعْلَا الْيَرمُوكِ فَالْخَمَّانِ

فَالْقُرَيَّاتِ مِنْ بِلَاسَ فَدَارَيْ ... افَسَكَّاءَ فَالْقُصُورِ الدَّوَانِ

فَقِفَا جَاسِمٍ فَأَوْدِيَةِ الصُّمْـ ... ـرِ مَغْنَى قَبَائِلٍ وَ هِجَانِ

---

۱. مُحَجَّل: اسبی که چار دست و پایش سفید باشد (س).

تِـلْکَ دَارُ العَـزِیزِ بَـعْدَ أَنِـیسٍ وَ حُـلُولٍ عَـظِیمَةِ آلْأَرْکَـانِ
ثَکِـلَتْ أُمُّـهُمْ وَ قَـدْ ثَکِـلَتْهُمْ[1] یَـوْمَ حَـلُّوا بِـحَارِثِ آلْـجَوْلَانِ
یَـجْتَنِینَ آلْـجَادِیَّ فِی نُـقَبِ الزَّیْـ ـــطِ عَـلَیْهَا مَـجَاسِدُ آلْکَـتَانِ
لَـمْ یُـعلِّلْنَ بِـالْمَغَافِرِ وَ الصَّـمـ ـــغِ وَ لَا نَـقَفِ حَنْظَلِ الشَّـرْیَانِ
ذَاکَ مَغْنیً مِنْ آلِ جَفْنَةَ فِی الدَّهـ ـــرِ وَ حَـقٌّ تَـعَاقُبُ الأَزْمَـانِ
قَـدْ اَرَانِـي هُـنَاکَ حَـقَّ مَکِینٍ عِنْدَ ذِي التَّاجِ مَجْلِسِی وَ مَکَان

در هجو بنی عائذ بن عمرو بن مخزوم گوید:

فَـإِنْ تَـصْلُحْ فَـإِنَّکَ عَـائِذِیٌّ وَ صُـلْحُ آلْـعَائِذِیِّ إِلَـی فَسَـادِ
وَ إِنْ تَـفْسُدْ فَـمَا أُلْـفِیتَ إِلَّا بَعِیداً مَا عَـلِمتَ مِنَ السَّـدَادِ
وَ تَـلْقَاهُ عَـلَی مَـا کَانَ فِیهِ مِنَ آلْـهَفَوَاتِ أَوْنُـوکِ آلْفُـؤَادِ
مُـبِینُ آلْـحَقِّ لَا یَـعْیَیٰ عَـلَیْهِ وَ یَعْیَیٰ بَعْدُ عَنْ سُبُلِ الرَّشَـادِ
عَلَی مَـا قَـامَ یَشْـتُمُنی لَـئِیمٌ[2] کَـخِنْزِیرٍ تَـمَرَّغَ فِـی الرَّمَـادِ
فَأَشْـهَدُ أَنَّ أُمَّکَ مِـلْ بَـغَایا وَ أَنَّ أَبَـاکَ مِـنْ شَـرِّ آلْـعِبَادِ
فَـلَنْ أَتْـفَکَّ أَهْـجُو عَـائِذِیّاً طَوَالَ الدَّهْرِ مَانَادَی آلْمُـنَادِی
وَ قَـدْ صَـارَتْ قَـوَافٍ بَـاقِیَاتٌ تُـنَا شِـدُهَا الرُّوَاةُ بِکُـلِّ نَـادٍ
فَـقُبِّحَ عَـابِدٌ وَ بَـنُو أَبِـیهِ فَـإِنَّ مَـعَادَهُمْ شَـرُّ آلْمَـعَادِ

در هجو عُیَیْنَة بن حُذَیفه گوید: چه او به سرح مدینه غارت آورد و شتران رسول خدای را براند[3] چنانکه مرقوم افتاد:

هَـلْ سَـرَّ أَوْلَادَ آللَّـقِیطَةِ أَنَّـنَا سَـلْمٌ غَـدَاةَ فَـوَارِسِ آلْـمِقْدَادِ
کُـنَّا ثَـمَانِیَةً وَ کَـانُوا جَـحْفَلاً لَـجِباً فَشَـلُّوا بِـالرِّمَاحِ بَـدَادِ
کُنَّا مِـنَ الرِّسْـلِ الَّـذِینَ یَـلُونَکُمْ إِذْ تَـقْذِفُونَ عِـنَانَ کُـلِّ جَـوَادِ
کَلَّا وَ رَبِّ الرَّاقِـصَاتِ إِلی مِـنیً وَ الجَـائِبِینَ مَـخَارِمَ وَ آلْأَطْـوَادِ
حَتَّی تُـبِیلَ الخَیْلَ فِی عَرَصَاتِکُمْ وَ نَـؤُوبَ بِـالمَلَکَاتِ وَ الْأَوْلَادِ
زِهْـواً بِکُـلِّ مُـقَلَّصٍ وَ طِـمِرَّةٍ فِـی کُـلِّ مُـعْتَرَکٍ عَـطَفْنَ وَدَادِ

---

۱. چاپ سنگی: هَبِلَتْ أُمُّهُمْ و قَدْ هَبِلَتْهُمْ ۲. چاپ سنگی: فَفِیمَ تَقُولُ یَشْتِمْنی لَئِیمٌ.
۳. آن کس که شتران حضرت را از مراتع مدینه براند و به مکه برد، کُرْز بن جابر فِهری بود. ← غزوهٔ بدر اولی در ج ۲، ص ۷۱۹ همین چاپ.

كَـانُوا بِـدَارٍ نَـاعِمينَ فَـبُدِّلُوا أَيّـامَ ذِى قَـرَدٍ وُجُـوهَ عِـبَادِ

در مدح رسول خدای گوید:

و شَـقَّ لَـهُ مِـنِ إسْـمِهِ كَـيْ يُـجِلَّهُ فَـذُوا الْـعَرْشِ مَـحْمُودٌ و هٰـذا مُـحَمَّدٌ
نَـبِيٌّ أَتَـانَا بَـعْدَ يَأْسٍ وَ فَـتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ وَ الْأَوْثانُ في الْأَرْضِ تُـعْبَدُ
فَأَمْسىٰ سِـراجاً، مُسْـتَنِيراً، وَ هَـادِياً يَـلُوحُ كَـما لاٰحَ الصَّـقِيلُ الْـمُهَنَّدُ
و أَنْـذَرَ نـيراناً و بَشَّـرَ جَـنَّةً[1] وَ عَـلَّمَنا الْإِسْـلاٰمَ فَـاللهُ نَـحْمَدُ
و أَنْتَ الْإِلٰـهُ الْـحَقُّ رَبـي وَ خَـالِقي بِـذٰلِكَ مَـا عُـمِّرْتُ فـي النّـاسِ أَشْـهَدُ
تَعالَيْتَ رَبَّ النَّاسِ عَنْ قَوْلِ مَنْ دَاعـى سَـواكَ إِلٰـهاً أَنْتَ أَعْـلىٰ وَ أَمْـجَدُ
لَكَ الْـخَلْقُ وَ النَّـعْماءُ وَ الْأَمْـرُ كُـلُّهُ فَـإِيّاكَ نَسْـتَهْدِي وَ إِيّـاكَ نَـعْبُدُ
لِأَنَّ ثَـوابَ اللهِ كُـلَّ مُـوَحِّدٍ جِـنانٌ مِـنَ الْـفِرْدَوْسِ فـيها يُـخَلَّدُ

در مفاخرت خویش و ایمان آوردن به رسول خدا ﷺ گوید:

وَ كُـنّا مُـلُوكَ النّـاسِ قَـبْلَ مُـحَمَّدٍ فَـلَمّا أَتـى الْإِسْـلاٰمُ كـانَ لَـنَا الْـفَضْلُ
وَ أَكْـرَمَنَا اللهُ الَّـذِى لَـيْسَ غَـيْرُهُ إِلٰـهاً بِأَيّـام مَـضَتْ مَـا لَـهَا شَكْلُ
بِـنَصْرِ الْإِلٰـهِ لِـلنَّبِيِّ وَ دِيـنِهِ وَ أَكْـرَمَنَا بِـاسْمٍ مَـضَى مَـالَهُ مِـثْلُ
أُولَـئِكَ قَـوْمِى خَـيْرُ قَـوْمٍ بِأَسْـرِهِمْ فَـمَاعُدَّ مِـنْ خَـيْرٍ فَـقَوْمِى لَـهُ أَهْـلُ
يُرَبُّونَ بِالْمَعْرُوفِ مَعْروفَ مَنْ مَضَى وَ لَـيْسَ عَـلَى مَـعْرُوفِهِمْ أَبَـدَاً قُـفْلُ
إِذَا اخْتُبِطُوا لَمْ يُفْحِشُوا فِى نَدِيِّهِمْ وَ لَيْسَ عَلَى سُؤّالِهِمْ عِنْدَهُمْ بُخْلُ
وَ حَـامِلُهُمْ وَافٍ بِكُـلِّ حَـمَالَةٍ تَـحَمَّلَ لَا غُـرْمٌ عَـلَيْهِ وَ لَا خَـذْلُ
وَ جَـارُهُمْ فِـيهِمْ بِـعَلْيَاءَ بَـيْتُهُ لَـهُ مَـا ثَـوَى فِينَا الْكَرَامَـةُ وَ الْبَـذْلُ
وَ قَـائِلُهُمْ بِـالْحَقِّ اَوَّلُ قَـائِلٍ فَـحُكْمُهُمْ عَـدْلٌ وَ قَـوْلُهُمْ فَـصْلُ
إِذَا حَـارَبُوا أَوْ سَـالَمُوا لَـمْ يُشَبِّهُوا فَـحَرْبُهُمْ خَـوْفٌ وَ سِـلْمُهُمْ سَـهْلُ
وَ مِـنّا أَمِـينُ الْـمُسْلِمينَ حَـيّاتَهُ وَ مَـنْ غَسَّـلَتْهُ مِـنْ جَـنَابَتِهِ الرُّسْـلُ

در مرثیهٔ حمزة بن عبدالمطلب ﷺ گوید:

هَـلْ تَـعْرِفُ الدّارَ عَـفا رَسْـمُها بَعْدَكَ صَوْبُ الْـمُسْبِلِ الْـهاطِلِ
بَـيْنَ الشَّـراديـح فَأَدْمَـانَةٍ فَـمَدْفَعِ الرَّوْحاءِ فـي حَائِـلِ
سَـئَلْتُها عَـنْ ذَاكَ فَـاسْتَعْجَمَتْ لَـمْ تَـدْرِ مـا مَـرْجُوعَةُ السّآئِـلِ

---

۱. دیوان حسان: و أنْذَرنا ناراً

دَعْ عَنْکَ داراً قَدْ عَفا رَسْمُها وَ ٱبْکِ عَلیٰ حَمْزَةَ ذِي النّائِلِ
الْمالِيءِ الشِّيْزى إِذا أَعْصَفَتْ غَبْراءُ في ذِي الشَّبَمِ الْماحِلِ[1]
وَ اللّابِسِ الْخَيْلَ، إِذا أَحْجَمَتْ كَاللَّيْثِ في غاباتِهِ الْباسِلِ
أَبْيَضُ في الذِّرْوَةِ مِنْ هاشِمٍ لَمْ يَمْرَدُونَ الْحَقَّ بِالْباطِلِ
ما لِشَهيدٍ بَيْنَ أَرْماحِكُمْ شَلَّتْ يَدُالْوَحْشِيِّ مِنْ قاتِلِ
إِنَّ امْرَءً غُودِرَ في آلَةٍ مَطْرُورَةٍ، مارِنَةِ الْعامِلِ
أَظْلِمَتِ الْأَرْضُ لِفِقْدانِهِ وَ اسْوَدَّ نُورُ الْقَمَرِ الْكامِلِ
صَلّیٰ عَلَيْکَ اللهُ في جَنَّةٍ عالِيَةٍ، مُكْرِمَةِ الدّاخِلِ
كُنّا نَریٰ حَمْزَةَ حِرْزاً لَنا مِنْ كُلِّ أَمْرٍ بَيْنَنا نازِلِ
وكانَ في الْإِسْلامِ ذا تُدْرَءٍ لَمْ يَكُ بِالْواني وَ لَا الْخاذِلِ
لا تَفْرَحي يا هِنْدُ وَ اسْتَجْلِبي دَمْعاً، و أَذْري عَبْرَةَ الثّاكِلِ
و ابْكي عَلیٰ عُتْبَةَ إِذْ قَطَّهُ بِالسَّيْفِ تَحْتَ الرَّهَجِ الْحائِلِ
إِذْ خَرَّ في مَشْيَخَةٍ مِنْكُمُ مِنْ كُلِّ عاتٍ قَلْبُهُ جاهِلِ
غَداةَ، جِبْرِيلُ وَزِيرٌ لَهُ نِعْمَ وَزِيرُ الْفارِسِ الْحامِلِ

در مرثیهٔ جعفر بن ابی طالب علیه السلام گوید:

وَ لَقَدْ بَكَيْتُ وَ عَزَّ مَهْلِكُ جَعْفَرٍ حِبِّ النَّبِيِّ عَلَى آلبَرِيَّةِ كُلِّها
وَ لَقَدْ جَزِعْتُ وَ قُلْتُ حِينَ نُعِيتَ لِي مَنْ لِلْجِلادِ لَدَى آلْعُقابِ وَ ظِلِّها
بِالْبِيضِ حِينَ تُسَلُّ مِنْ أَغْمادِها يَوْماً وَ إِنْهالِ الرِّماحِ وَ عَلِّها
بَعْدَ إِبْنِ فاطِمَةَ آلْمُبارَكَ جَعْفَرٍ خَيْرِ آلْبَرِيَّةِ كُلِّها وَ أَجَلِّها
رُزْءاً وَ أَكْرَمِها جَمِيعاً مَحْتِداً وَ أَعَزِّها مُتَظَلَّماً وَ أَذَلِّها
لِلْحَقِّ حِينَ يَنُوبُ غَيْرَ تَنَحُّلٍ كَذِباً وَ أَغْمَرها نَداً وَ أَقَلِّها
فُحْشاً وَ أَكْثَرِها إِذا ما يَحْتَدَى فَضْلاً وَ أَبْذَلِها نَداً وَ أَدَلِّها
فِي آلْخَيْرِ بَعْدَ مُحَمَّدٍ لَا شِبْهُهُ بَشَرٌ يُعَدُّ مِنَ آلْبَرِيَّةِ جُلِّها

در مفاخرت و ایمان خویش گوید:

اللهُ أَكْرَمَنا بِنَصْرِ نَبِيِّهِ وَ بِنا أَقامَ دَعائِمَ آلإِسْلامِ

---

۱. چاپ سنگی:

آلْمالِيءِ الشِّبْرَ إِذا اَعْصَفَتْ غَبْراءُ فی ذِی السَّنَهِ الماحِلِ

وَ بِنٰا أَعَزَّ نَبِيَّهُ وَ كِتَابَهُ وَ أَعَزَّنٰا بِالضَّرْبِ وَ ٱلإِقْدَامِ
فِی كُلِّ مُعْتَرَكٍ تُطِيرُ سُيُوفُنا فِيهِ ٱلْجَمٰاجِم عن فِرٰاخِ ٱلْهٰامِ
يَزُودُنا جِبْرِيلُ فِی أَبْيٰاتِنٰا[1] بِفَرَائِضِ ٱلإِسْلَامِ وَ ٱلْأَحْكَامِ
تْلُو عَلَيْنَا النُّورَ فِيهٰا مُحْكماً قِسْماً لَعَمْرُكَ لَيْسَ كالأَقْسٰامِ
نَحْنُ ٱلخِيٰارُ مِنَ ٱلبَرِيَّةِ كُلِّها وَ نِظَامُها وَ زِمَامُ كُلِّ زِمَامِ
الْخَائِضُونَ غَمَرٰاتِ كُلِّ مَنِيَّةٍ وَالضَّامِنُونَ حَوٰادِثَ ٱلأَيّٰامِ
وَ ٱلْمُبْرِمُونَ قُوَى ٱلْأُمُورِ بِعَزْمِهِمْ[2] وَ النّٰاقِضُونَ مَرٰائِرَ ٱلْأَبْرٰامِ
سٰائِلْ أَبٰا كَرِبٍ وَ سٰائِلْ تُبَّعاً عَنّٰا وَ أَهْلَ ٱلْعِتْرِ وَ ٱلْأَزْلَامِ
وَ ٱسأَلْ ذَوِی ٱلْأَلْبٰابِ مَنْ سَرَوٰاتِهِم يَوْمُ ٱلْعُهَيْنِ فَحٰاجِرٍ فَرُوامِ[3]
إِنّٰا لَنمْنَعُ مَنْ أَرَدْنٰا مَنْعَهُ وَ نُجودُ بِالْمَعْرُوفِ لِلْمُعْتٰامِ
وَ تَرُدُّ عٰادِيَةَ ٱلْخَمِيسِ سُيُوفُنٰا وَ تُقِيمُ رَأْسَ ٱلأَصْيَدِ ٱلْقَمْقٰامِ[4]
مٰا زٰالَ وَقْعُ سُيُوفِنٰا وَ رِمٰاحِنٰا فِی كُلِّ يَوْمٍ تَجٰالُدٍ وَ قَوامِ
حَتّٰی تَرَكْنَا ٱلْأَرْضَ سَهْلاً حَزْنُهٰا مَنْظُومَةً مِنْ خَيْلِنٰا بِنِظٰامِ
فَلَئِنْ فَخَرْتُ بِهِمْ لَمِثْلُ قَدِيمِهِمْ فَخَرَ اللَّبِيبُ بِهِ عَلَى ٱلْأَقْوٰامِ

در هجو رَبِيعَة بن الْحٰارِث بن عَبد ٱلْمُطَّلِب وَ نَوْفَل گوید:

أَبْلِغْ رَبِيعَةَ وَ ٱبْنَ أُمِّهْ نَوْفَلاً أَنِّی مُصِيبُ ٱلْعَظْمَ إِنْ لَم أَصْفَحِ[5]
وَ كَأَنَّنِی رِئْبٰالُ غٰابٍ ضَيْغَمٌ بَقَرُو ٱلأَمٰا عِزَ بِالفِجٰاجِ الْأَفْيَعِ[6]
غَرِثَتْ حَلِيلَتُهُ وَ أَرْمَلَ لَيْلَةً فَكَأَنَّهُ غَضْبٰانُ مٰا لَمْ يَجْرَحِ
إِنَّ ٱلْخِيٰانَةَ وَ ٱلْمَغٰالَةَ وَ ٱلْخَنٰا وَ ٱللُّؤْمَ أَصْبَحَ ثٰاوِياً بِالْأَبْطَحِ
قَوْمٌ إِذٰا نَطَقَ ٱلْخَنٰا نٰادِيهِمُ تُبِعَ ٱلْخَنٰا وَ أُضِيعَ أَمْرُ ٱلْمُصْلِحِ
أَهَجَوْتَ حَمْزَةَ أَنْ تُوفِّي صٰابِراً وَ كَفٰاكَ أَهْلُكَ كالرِّئالِ الرُّزَّحِ
فَلَبِئْسَ مٰا قٰاتَلْتَ يَوْمَ لَقِيتَنٰا أَيْرٌ تَقَلقَلَ فِي حِرٍ لَمْ يُصْلِحِ

---

۱. دیوان حسان بن ثابت: يَنْتابُنا جِبريلُ فی اَبْياتِنا.
۲. چاپ سنگی ... الأُمُورِ بِعِزِّهِمْ
۳. چاپ سنگی: يَومَ العَرين فَحاجِرٍ فَرُوامِ
۴. چاپ سنگی:
وَ يُرُدُّ عادِيَةَ الْخَمِيسِ سُيُوفُنا وَ تقيتُمُ راسَ الْاَصْيَدِ القَمْقامِ
۵. چاپ سنگی: اِنّی مُصيبُ العَظْمِ اِنْ اَفْضَحِ
۶. چاپ سنگی: بَقَرِ الْاَ مٰا غِربا بِالْفِجاجِ الْاَ فَشَحِ

در هجو ابوسفیان بن حرب گوید:

غَدٰا أَهْلُ حِضْنَيْ ذِي ٱلْمجَازِ بِسُحْرَةٍ ... وَ جٰارُ إِبْنِ حَرْبٍ بِالْمحَصَّبِ مٰا يَغْدُو
كَسٰاكَ هِشٰامُ بْنُ ٱلْوَلِيدِ ثِيٰابَهُ ... فَأَبْلِ وَ أَخْلِفْ مِثْلَهٰا جُدُداً بَعْدُ
قَضَى وَطَراً مِنْهُ فَأَصْبَحَ غَادِياً ... وَ أَصْبَحْتَ رِخْواً مٰا تَخُبُّ وَ مٰا تَعْدُو
فَلَوْ أَنَّ أَشْيٰاخاً بِبَدْرٍ شُهُودُهُ ... لَبَلَّ مُتُونَ ٱلْخَيْلِ مُعْتَبَطٌ وَرْدُ
فَمٰا مَنَعَ ٱلْعَيْرُ الضَّرُوطُ ذِمٰارَهُ ... وَ مٰا مَنَعَتْ مَخْزٰاةَ وٰالِدِهٰا هِنْدُ

در هجو ابولهب گوید:

أَبٰا لَهَبٍ أَبْلِغْ بِأَنَّ مُحَمَّداً ... سَيَعْلُو بِمٰا أَدّٰى وَ إِنْ كُنْتَ رٰاغِمٰا
وَ إِنْ كُنْتَ قَدْ كَذَّبْتَهُ وَ خَذَلْتَهُ ... وَحِيداً وَ طَاوَعْتَ ٱلْهَجِينَ[1] الضَّرٰاغِمٰا
وَ لَوْ كُنْتَ حُرّاً فِي أُرُومَةِ هٰاشِمٍ ... وَ فِي سِرِّهٰا مِنْهُمْ مَنَعْتَ ٱلْمَظٰالِمٰا
وَ لٰكِنَّ لِحْيٰاناً أَبُوكَ وَرِثْتَهُ ... وَ مَأْوَى الخَنٰامِنْهُمْ فَدَعْ عَنْكَ هٰاشِمٰا
سَمَتْ هٰاشِمٌ لِلْمَكْرُمٰاتِ وَ لِلْعُلٰى ... وَ غُودِرْتَ فِي كَأْبٍ مِنَ ٱللُّؤْمِ جٰاثِمٰا

عبدالله بن رواحه

عبدالله بن رواحة بن ثعلبة بن امرءالقیس بن عمرو بن امرءالقیس بن مالک بن الاغر بن ثعلبة بن کعب بن الخزرج بن الحارث الانصاری الخزرجی الصّحابی البدری است، کنیت او ابومحمّد و به روایتی ابورواحه است و بعضی ابوعمرو گفته‌اند؛ و نام مادر او کبشه دختر واقد بن عمرو بن الاطنابهٔ خزرجیه است. یک تن از نقبای لیلة ـ العقبه است، در تمامت غزوات ملازم رکاب رسول خدای بود، ـ چنانکه قصّه‌های او و امارت او در غزوهٔ مؤته در این کتاب مشروح افتاد ـ و او یک تن از شعرای حضرت رسول است. قال رَسُولُ‌اللهِ: نِعْمَ عَبدُاللهِ عَبْدُالله بن رَواحَةَ.

عبدالله گوید: وقتی در مسجد رسول خدای در آمدم و فرمان رفت تا نشستم. فَقَال لی: کَیْفَ تَقُولُ الشِّعرَ؟ قُلْتُ: اُنْظُرْ فیهِ ثُمَّ اَقُولُ. قالَ: فَعَلَیْکَ بِالْمُشْرِکینَ. فرمود: چگونه شعر می‌گوئی؟ عرض کردم که: نخست می‌اندیشم، آنگاه ابتدا می‌کنم.

---

۱. هجین: به معنی ناکس و فرومایه است.

فرمود: از هجای مشرکین دست باز مگیر. این شعر را بگفتم:

إِنّي تَفَرَّسْتُ فيكَ الْخَيْرَ أَعْرِفُهُ وَاللهُ يَعْلَمُ ما إِنْ خانَني بَصَرٌ
أَنْتَ النَّبِيُّ وَ مَنْ يُحْرَمْ شَفاعَتَهُ يَوْمَ الْحِسابِ فَقَدْ أَزْرىٰ بِهِ الْقَدَرُ
فَثَبَّتَ اللهُ ما آتاكَ مِنْ حَسَنٍ كَالْمُرْسَلينَ و نَصْرٍ كَالَّذي نُصِرُوا

فَقالَ رَسُول اللهِ: وَ أَنْتَ ثَبَّتَكَ اللهُ يا سَيِّدَ الشُّعَراء. رسول خدا او را به سیّدالشّعراء ملقّب ساخت.

و عبدالله بن رواحه با ابی‌الدّرداء از جانب مادر برادر است و نعمان بن بشیر خواهرزادهٔ اوست. و از عادات عبدالله بود که چون از خانه بیرون خواست شد دو رکعت نماز گزاشت، و چون به خانه باز آمد هم دو رکعت نماز بگزاشت، و این سنّت را هرگز از دست نگذاشت.

گویند: وقتی زوجهٔ عبدالله با شوهر در آویخت و گفت: اینک با جاریه هم بستر شدی و با او در آمیختی. عبدالله گفت: حاشاکه من با جاریه هم بستر شوم. گفت: اگر راست گوئی چند کلمه از قرآن قرائت می‌کن چه با جنابت نتوان قرائت قرآن کرد. عبدالله این کلمات را با هم پیوست و بر خواند:

و إِنَّ الْعَرْشَ فَوْقَ الْماءِ طافا و فَوْقَ الْعَرْشِ رَبُّ الْعالَمينا
شَهِدْتُ بِأَنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ و أَنَّ النّارَ مَثْوَى الْكافِرينا

زن گفت: آیتی بر این سخن افزوده کن. عبدالله این بیت بگفت:

وَ تَحْمِلُهُ مَلائِكَةٌ كِرامٌ مَلائِكَةُ الْإِلٰهِ مُقَرَّبينا

زن گفت: سخن به راستی گفتی، همانا چشم من خطا کرد پس عبدالله به حضرت رسول آمد، و قصه بگفت، پیغمبر تبسّم فرمود.

و چنان افتاد که یک شب دیگر زوجه عبدالله از خواب انگیخته شد، و عبدالله را در کنار خود نیافت، پس از بستر خواب بیرون شد و عبدالله را در وثاق[1] دیگر یافت که بر شکم جاریه نشسته بود، پس باز آمد و حربه‌ای به دست کرده، مراجعت نمود. عبدالله از نزد جاریه بیرون شد، و گفت: از بهر چه دهشت زده و آشفته خاطری؟ گفت: با جاریه مضاجعت و مخالطت کردی؟ گفت: هرگز این نکردم. زن گفت: اینک خود معاینه کردم. عبدالله گفت: چشم تو خطا کرده، تو خود دانسته‌ای که رسول

---

۱. وثاق: حجره، اطاق.

خدای نهی فرموده است که کس با جنابت قرائت قرآن نکند، گفت: چنین است، اگر راست گوئی از قرآن لختی قرائت کن. عبدالله گفت:

أَتـــانا رَسُـــولُ اللهِ يَـتْلُو كِـتابَهُ كَما لاٰحَ مَشْهُورٌ مِنَ الصُّبْحِ ساطِعٌ
أَتىٰ بِالْهُدىٰ بَـعْدَ الْـعَمىٰ فَـقُلُوبُنا بِـهِ مُـوقِناتٌ إِنَّ مـا قـالَ واقِعٌ
يَبِيتُ يُجافي جَـنْبَهُ عَـنْ فِـراشِـهِ إِذَا شْتَغَلَتْ بِالْكافِرِينَ الْـمَضاجِعُ

گفت: راست گفتی، چشم من دروغ گفت. پس صبحگاه عبدالله به حضرت رسول آمد، و قصه بگفت، رسول خدای چنان بخندید که نواجد مبارکش دیدار شد. و این شعر نیز از مقولات عبدالله است که در خلف وعدهٔ ابوسفیان و نکوهش او گوید:

وَعِدْنا اَباسُفيان بَدراً فَلَم نَجِد لِميعادِهِ صِدقاً و ما كانَ وافِياً
وَ اُقسِمُ لَـو وافَـيتَنا و لَقَـيتَنا لَاُبتَ ذَميماً و افْتَقَدَت المَوالِيا
تَـرَكـنا بِـه اَوْصـال عُـتبةَ ثَاوِياً وَ عَمْرواً اباجَهلٍ تَـركناهُ ثاوِيا
عَصَيتُم رَسُـولَ‌اللهِ اُفٌّ لدِيـنكم وَ اَمرُكُم الشَّيءُ الَّذى كانَ غاوِياً
فَـانّى و اِن عَـنَّفْتُمُونى لَـقائِلٌ فَـدىً لِـرَسُول‌الله اَهـلى وَ مـالِيا

آن روز که رسول خدای ﷺ، عبدالله بن رواحه را مأمور به غزای مؤته می‌فرمود و مسلمین بر عبدالله گرد آمدند، عبدالله ایشان را وداع می‌گفت، مسلمانان بگریستند، و همی گفتند: رَدَّكُم اللهُ اِلَينا سالِمينَ، عبدالله در پاسخ بدین گونه سخن کرد:

أَلكِـنَّنى اَسأَلُ الرَّحـمنَ مَـغفِرَةً و ضَربَةً ذاتَ قَرعٍ تَقذِفُ الزَّبـدا
اَو طَعْنَةً مِن يَـدَى حَـرّانَ مُـجهِزَةً بِـحَربَةٍ تَـنْفِذُ الاَحشـاءَ وَ الْكَبِدا
حَتّى يَقُولُوا اِذا مَرُّوا عَلى جَدَثى اَرْشَدَكَ اللهُ مِنْ غازٍ و قَـد رَشَـدا

این شعر را نیز در غزوهٔ مؤته فرماید:

حَمَلَنا الْخَيْلَ مِـنْ اجـامِ قُـرحٍ يُعَدُّ مِنَ الحَشيشِ لَها اَلْـعُكُومُ
فَـرُحنا بِـالجِيادِ مُسَـوَّماتٍ تَنَفَّسَ مِن مُـناخِرِهَا السُّـمُومُ
فَـلا وَ اَبـى لَـناتيها جَـميعاً وَ لُـو كـانَتْ بِـها عَـرَبٌ وَ رُومٌ
وَفَـقَّا اللهُ اَعْـيُنَهُم فَـجائَت عَـوابِسُ وَ الغُـبارُ لَـها يَـزيمُ
بِذى لَـجِبٍ كَـاَنَّ البَـيضَ فـيهِ اِذا بَـرَزَت فَـوارِسُـها النُّـجُومُ

بعضی از اشعار عبدالله را که در ذیل داستانهای او نگارش یافته به تکرار نمی‌پردازد، و این شعر نیز او راست رحمه‌الله:

و کَذاکَ قَدْ سادَ النَّبِیُّ مُحَمَّدٌ کُلَّ الْانامِ وَ کانَ آخِرَ مُرْسَلِ

کعب بن زُهَیْر سُلْمیٰ

و دیگر از شعرای رسول خدا کعب بن زُهَیْر بن ابی سُلْمی است، و ما شرح حال او را، و اشعار او را، و شرح حال پدر او زُهیر را و ایمان آوردن او را به رسول خدای ﷺ در قصّهٔ فتح مکّه مرقوم داشتیم[1].

[بحیر بن زهیر بن اَبی‌سُلْمیٰ]

دیگر از شعرای رسول خدا بَحَیْر بن زُهَیْر بن اَبی‌سَلْمی است و ما قصهٔ اسلام او را و خشم گرفتن برادرش کعب بن زُهَیْر را بر او و اشعاری که یکدیگر را ملامت کردند و به هم فرستادند در این کتاب مبارک مرقوم داشتیم، دیگر به تکرار نمی‌پردازد.

لبید عامری

و دیگر از آن مردم که در شمار شعرای رسول خدای به حساب می‌روند لبید عامری است، و کنیت او ابوعقیل است، هو لَبید بن ربیعة بن مالک بن جعفر بن کلاب بن ربیعة بن عامر بن صَعْصَعة بن معویة بن بکر بن هوازن بن منصور بن عِکْرَمة بن حصفة بن قیس بن غیلان بن مضر الصّحابی، و او از صنادید شعرای عرب است

---

۱. قصیدهٔ لامیّهٔ معروفی در مدح پیامبر (ص) سروده که مطلع آن این است.

بانَتْ سُعادُ فَقَلْبی اَلیَومَ متبولُ مُتَدَلِّه اِثْرَها لَمْ یُفْدَ مَکْبُولُ

سُعاد از من جدا شد، از این رو دلم امروز دیوانه و بیمار است، در پی او سوگشته و چون اسیری در بند مانده است و کسی برای رهایی او فدیه نمی‌دهد.

و از طبقهٔ ثالثه به شمار می‌رود؛ و از شمار مُخَضْرَمیین است که ادراک جاهلیّت نمود و هم تشریف اسلام یافته، مردی شجاع و جواد بوده، و از فنون شاعری در تذکرهٔ ایّام عرب، و ذکر مراثی از اقران خود قصب السّبق ربوده و ما بعضی از قصّه‌های او را در نزد نعمان بن منذر و مناظره[1] و مهاجاة[2] او را با ربیع بن زیاد ـ در جلد دویم از کتاب اول مرقوم داشتیم، ـ و همچنان ذکر اسلام او از این پیش رقم شد.

گویند: وقتی لبید سفر کوفه کرد هنگامی که ولید بن عُقْبه امارت کوفه داشت و لبید را دو قدح بزرگ بود که هر صبح و شام قوم خود را در مسجد بدان طعام می‌خورانید، یک روز ولید بن عقبه در فراز منبر چشمش بر دخانی بزرگ افتاد که همی ساطع می‌گشت، گفت: خداوند رحمت کند آن کس را که اعانت لبید کند، چه این دود از مطبخ جود اوست. و از منبر به زیر آمد و صد (۱۰۰) شتر به نزدیک لبید هدیه کرد، و این شعر انشاد کرده بفرستاد:

اَرَی الجَزّار یَشْحَذُ شَفْرَتَیه ... اِذا هَبَّت رِیاحُ اَبی عَقیلِ
اَغَرُّ الوَجهِ اَبیَضُ عامِرِیٌّ ... طَویلُ الباعِ کالسَّیفِ الصَّقیلِ
وَفَی ابْنُ الجَعْفَرِیِّ بِحَلْفَتَیهِ ... عَلی العِلّاتِ وَ المالِ القَلیلِ
بِنَحرِ الْکُومِ اِذ سَحَبَتْ عَلَیهِ ... ذُیُول صباً تُجاوِبُ بالاَصیلِ

چون این شعر و شتر به لبید آوردند، دختر خویش را طلب داشت و فرمود اشعار ولید بن عُقْبه را پاسخ بگوی، چه شکرِ نعمت او بر ما فرض آمده. این شعر را دختر لبید انشاد کرد:

اِذا هَبَّتْ رِیّاحُ اَبی عَقیلِ ... دَعَونا عِندَ هَبَّتِها الْوَلیدا
اَشَمُّ الأنفِ[3] اَصْیَدُ عَبْشَمِیٌّ[4] ... اَعانَ عَلی مُرُوَّتِه لَبیدا
بِاَمثالِ الْهِضابِ کَاَنَّ رَکْباً ... عَلَیْها مِن بَنی حامٍ قُعُوداً
اَبا وَهَب[5] جَزاکَ اللهُ خَیراً ... نَحرناها وَ اَطْعَمنَا الثَّریدا
فَعُد اِنَّ الکَریمَ لَهُ مَعادٌ ... وَ ظَنّی بِابنِ اَروی اَن یَعُودا

---

۱. مناظره: مجادله و مباحثه.
۲. مهاجاة مفاعلهٔ از هجا به هجو: یکدیگر را هجو کردن.
۳. اَشَمّ الانف: کنایا از بزرگی و تبختر است ۴. عَبشمی: منسوب به عبد شمس راگویند.
۵. ابووهب: کنیت ولید بن عقبه است.

لبید گفت: نیکو پاسخ کردی اگر نه در طلب و طمع زیادتی بودی. گفت: اگر از برای مردم بازاری این جواب گفتم به طریق طلب و طمع نمی‌رفتم، لکن ولید بن عقبه از جمله ملوک است، و طلب زیادتی عطا از ملوک نوعی از ادب باشد. لبید گفت: این عذری که بر تراشیدی گناه تو را معفو داشت.

و اینکه لبید پاسخ ولید را با دختر گذاشت از بهر آن بود که چون مسلمانی گرفت کمتر وقت شعر گفت، چنانکه وقتی عمر بن الخطاب به مغیرة بن شعبه که از جانب او امارت کوفه داشت رقم کرد: أَنِ اسْتَنْشِدْ مَنْ عِنْدَکَ مِنْ شُعَراءِ مِصْرِکَ ما قالُوا في الْإِسْلامِ. یعنی: از شعرا هر که در کوفه باشد فرمان کن تا شعری در اسلام انشاد می‌کنند، پس به سوی من می‌فرست. مغیره کس به سوی اغلب عجلی فرستاد و از او شعر خواست. اغلب گفت:

لَقَد طَلَبْتَ هَيِّناً مَوْجُوداً أَرَجَزاً تُرِيْدُ اَمْ قَصيداً

هر چه از رجز و قصیده فرمان کنی به حضرت فرستم.

آنگاه کس به لبید گسیل ساخت تا از شعر خویش انفاذ دارد، لبید گفت: مرا از تقریر اشعار جاهلیت معفو بدار. مغیره فرمود: از آنچه در اسلام گوئی مرا پسنده باشد، لبید به خانه خویش شتافت و سورهٔ بقره را در صحیفه‌ای رقم کرد و انفاذ داشت و گفت: خداوند به جای قرائت شعر این کلمات را برای ما نهاده، و من این کلمات را به انشاد شعر تبدیل نکنم. پس مغیره صورت حال را به نزدیک عمر بن الخطاب مکتوب کرد.

و این اغلب و لبید را هر یک در سالی از درگاه عمر دو هزار (۲۰۰۰) درهم عطا مقرر بود. در این وقت کردار لبید در خاطر عمر پسنده افتاد، و فرمان کرد: که پانصد (۵۰۰) درهم از عطای اغلب بکاهند و بر وجیبه[1] لبید بیفزایند. چون اغلب این بدانست به نزدیک عمر معروض داشت: که من اطاعت فرمان کردم و لبید بی‌فرمانی کرد، چه شد که عطای مرا کاستی و بر او افزودی. عمر فرمان کرد: که همچنان عطای اغلب را دو هزار درهم بدهند، و آن پانصد (۵۰۰) را که بر لبید افزودند نیز نکاهند.

این ببود تا معویه پادشاهی یافت چون هنگام صدور مناشیر عطایا شد، و نوبت

---

۱. وجیبه: مقرری، حقوق و اجرت معین شده.

به لبید رسید فَقالَ لَهُ: هٰذانِ الْفَوْدانِ، فَما هٰذِهِ الْعَلاٰوَةُ. یعنی: این دو هزار درهم مقرر است، دیگر پانصد (۵۰۰) درهم علاوه چرا باید داد؟ قالَ لَبیدٌ: أَمُوتُ و یَبْقیٰ لَکَ الْفَوْدانِ و الْعَلاٰوَةُ، و إِنَّما أَنا هامَةُ الْیَوْمِ أَوْغَدٍ. یعنی: من امروز و اگر نه فردا خواهم مرد، و این دو هزار (۲۰۰۰) درهم و علاوه از برای تو خواهد بود.

لبید این سخن بگفت و ترک عطای او گرفت، و پس از روزی چند از این جهان خیمه بیرون زد. و مدّت زندگانی او یکصد و چهل (۱۴۰) و یکصد و چهل و پنج (۱۴۵)، و یکصد و شصت (۱۶۰) سال نیز گفته‌اند. از این جمله نود (۹۰) سال در جاهلیت روزگار برد، آنگاه مسلمانی گرفت و این شعر را آنگاه که هفتاد (۷۰) ساله بود انشاد کرد:

کَأَنّی وَ قَد جاوَزْتُ سَبعینَ حِجَّةً خَلَقْتُ بِها عَن مِنْکَبیَّ وَ دائِیا

و در هفتاد و هفت (۷۷) سالگی این شعر بگفت:

قامَتْ تَشَکیَّ اِلیَّ النَّفسُ مُجْهِشَةً و قَد حَمَلتُکِ سَبعاً بَعد سَبعینا
فَإِنْ تُزادی ثَلاثاً تَبلُغی اَمَلا وَفِی الثَّلاثِ وَفاءٌ لِلثَّمانینا

و چون یکصد و ده (۱۱۰) ساله شد این شعر بگفت:

و لَقَدْ سَئِمْتُ مِنَ الْحَیٰوةِ و طُولِها و سُؤالِ هٰذَا النّاسِ کَیْفَ لَبیدٌ
غَلَبَ الْعَزآءَ و کانَ غَیْرَ مُغَلَّبٍ دَهْرٌ طَوِیلٌ دآئِمٌ مَمْدُودٌ
یَوْماً أَریٰ یَأْتی عَلَیَّ و لَیْلَةً و کِلاٰهُما بَعْدَ الْمُضِیِّ یَعُودُ
و أَراهُ یَأْتی مِثْلَ یَوْمِ لَقیتُهُ لَمْ یَنْتَقِصْ وَ ضَعَفْتُ وَ هُوَ شَدیدُ

و آن هنگام که مرگش فرا رسید، دختران خویش را پیش طلبید و این شعرها بر ایشان قرائت کرد:

تَمَنّی ابْنَتای اَن یَعیشَ اَبُوهُما وَ هَل اَنا اِلّا مِن رَبیعَةَ اَو مُضَر
وَ نائِحَتان تَنْدُبانِ بِعاقِلٍ اَخی ثِقَةٍ لاعَیْنَ مِنهُ وَ لا اَثَر
وَ فی ابنیَ نَزارٍ اُسوَةٌ اِن جَزَعْتُما وَ اِن تَسالا یَبْلُغْکُما فیهما الخَبَر
فَقُوما وَ قُولا بِالَّذی تَعْلَمانِه وَ لا تَخمِشا وَجهاً و لا تَحلِقا شَعَر
و قُولا هُوالمَرءُ الَّذی لا صَدیقَه اَضاع وَ لا خانَ الخَلیلَ و لا غَدَر
اِلی الحَولِ ثُمَّ اِسمُ السَّلامِ عَلَیکُما وَ مَن یَبکِ حَولاً کامِلاً فَقَدِ اعْتَذَر

و دختران او هر بامداد به مجلس جعفر بن کلاب حاضر شده، بر پدر مرثیه گفتند

تا یک سال تمام شد، آنگاه از ذکر مراثی لب فرو بستند.

و بعضی چنان دانند که لبید را پسری بود و هنگام وفات او را مخاطب می‌داشت، ـ چنانکه در ذیل قصهٔ معمرین بدان اشارت کردم ـ. و گروهی گویند: او را پسر نبود، لاجرم هنگام وفات پسر خواهر خود را حاضر کرده فرمود: ای فرزند چون پدر تو بسیج سفر کرد او را با جانب قبله بدار، و در جامهٔ خود محفوف کن، و مگذار کسی بر او صیحه زند، و نوحه کند، آنگاه این قدح را که من با آن اطعام همی کنم، آکنده از طعام به سوی مسجد حمل کن و پس از نماز، صلا در ده. و چون مردم از کار طعام فراغت جستند بگو: برادر شما لبید از جهان بیرون شد به جنازهٔ او حاضر شوید، و این شعرها بگفت:

فَاِذا دَفَنْتَ اَباکَ فَاجْعَل ... فَوقَهُ خَشَباً وَ طیناً
وَ صَفایِحاً صُمّاً رَوا ... سیها یُسَدِّدنَ الغُصُونا
لِیقَین حُرَّ الوَجهِ مِن ... عَفِر التُّرابِ وَ لَن یَقینا
اَبْنَیَّ هَلِ اَبصَرتَ اَعمامی ... بَنی اَمِّ اِلبَنینا
و اَبِی الَّذی کانَ الاَرامِلُ ... فی الشِّتاءِ لَهُ قَطینا
و اَبا شَریکٍ وَ المَنازِلَ ... فی المَضیقِ اِذا لَقَینا
ما اِن سَمِعتُ وَ لا رَاَیتُ ... بِمِثلِهِمْ فی العالَمَینا
فَبَقیتُ بَعدَهُم و کُنتُ ... بِطُولِ صُحبَتِهِم ضَنینا
دَعنی وَ ما مَلَکَت یَمینی ... اِن سَدَدتُ بِها شُئُونا
وَ افْعَلْ بِمالَکَ ما بَدا ... لَکَ مُسْتَعیناً اَو مُعینا

گویند: وفات لبید در کوفه بود، آن روز که معویه با حسن بن علی علیهما السلام کار مصالحت راست می‌کرد، و بعضی مرگ او را در خلافت عثمان دانسته‌اند.

اکنون شطری از اشعار او نگاشته می‌آید تا عالمان علم ادب و طالبان شعر عرب از قرائت آن قرین طرب آیند. نخستین این قصیده به کار می‌رود که از جمله قصاید سَبْعهٔ مُعَلّقه است:

عَفَتِ الدِّیارُ مَحَلُّها وَ مَقامُها ... بِمِنیٰ تَأَبَّدَ غَوْلُها فَرِجامُها
فَمَدافِعُ الرَّیانِ عُرِّیَ رَسْمُها ... خَلَقاً کَما ضِمَنَ الْوَحِیَّ سَلامُها
دِمَنٌ تَجَرَّمَ بَعْدَ عَهْدِ أَنیسِها ... حِجَجٌ خَلَوْنَ حَلالُها و حَرامَها

رُزِقَتْ مَرابِيعَ النُّجُومِ و صابَها وَدْقُ الرَّواعِدِ جُودُها فَرِهامُها
مِنْ كُلِّ سارِيَةٍ و غادٍ مُدْجِنٍ و عَشِيَّةٍ مُتَجاوِبٍ إِرْزامُها
فَعَلا فُرُوعُ الْأَيْهَقانِ و أَطْفَلَتْ بِالْجَلْهَتَينِ ظِباءُها و نَعامُها
وَ العِينُ ساكِنَةٌ عَلىٰ أَطْلائِها عُوذاً تَأَجَّلَ بِالْفَضاءِ بِهامُها
و جَلَا السُّيُولُ عَنِ الطُّلُولِ كَأَنَّها زُبُرٌ تُجِدُّ مُتُونَها أَقْلامُها
أَوْ رَجْعُ واشِمَةٍ أُسِفَّ نُؤُورُها كِفَفاً تَعَرَّضَ فَوْقَهُنَّ وِشامُها
فَوَقَفْتُ أَسالُها و كَيْفَ سُؤالُنا صَمّاً خَوالِدَ ما يَبِينُ كَلامُها
عَرِيَتْ و كانَ بِهَا الْجَمِيعُ فَأَبْكَرُوا مِنْها و غُودِرَ نُؤْيُها و ثُمامُها
شافَتْكَ ظُعْنُ الْحَيِّ حِينَ تَحَمَّلُوا فَتَكَنَّسوا قُطُناً تَصُرُّ خِيامُها
مِنْ كُلِّ مَحْفُوفٍ يُظِلُّ عِصِيَّهُ زَوْجٌ عَلَيْهِ كِلَّةٌ و قِرامُها
زُجَلاً كَأَنَّ نِعاجَ تُوْضِحَ[1] فَوْقَها و ظِبآءِ وجْرَةَ عُطَّفاً آرامُها
حُفِزَتْ و زايَلَها السَّرابُ كَأَنَّها أَجْزاعُها بِيشَةَ أَثْلُها و رضامُها
بَلْ ما تَذَكَّرُ مِنْ نَوارِ و قَدْ نَأَتْ و تَقَطَّعَتْ أَسْبابُها و رِمامُها
مُرِيَّةٌ حَلَّتْ بِفَيْدَ و جاوَرَتْ أَهْلَ الْحِجازِ فَأَيْنَ مِنْكَ مرامُها
بِمَشارِقِ الْجَبَلَينِ أَوْ بِمُحَجَّرٍ فَتَضَمَّنَتْها فَرْدَةٌ فَرُخامُها
فَصَواعِقَ إِنْ أَيْمَنَتْ فَمَظِنَّةٌ مِنْها و حافُ الْقَهْرِ أَوْ طِلْخامُها
فَاقْطَعْ لُبانَةَ مَنْ تَعَرَّضَ وَصْلُهُ و أَشَرٌّ وَاصِلِ خُلَّةٍ صَرّامُها
وَاحْبُ الْمجامِلَ بِالْجزيلِ و صَرْمُهُ باقٍ إِذا ظَلَعَتْ و زاغَ قَوامُها
بِطَلِيحِ أَسْفارٍ تَرَكْنَ بَقِيَّةً مِنْها فَأَحنَقَ صُلْبُها و سَنامُها
و إِذا تَغالىٰ لَحْمُها و تَحَسَّرَتْ و تَقَطَّعَتْ بَعْدَ الْكَلالِ خِدامُها
فَلَها هِبابٌ فِي الزِّمامِ كَأَنَّها صَهباءُ خَفَّ مَعَ الْجَنُوبِ جَهامُها
أَوْ مُلْمِعٌ و سَقَتْ لِأَحْقَبَ لاحَهُ طَرْدُ الْفُحُولِ و ضَرْبُها و كِدامُها
يَعْلُوبِها حَدَبَ الْإِكامِ مُسَحَّجٌ قَدْ رابَهُ عِصْيانُها و وِحامُها
بِأَجِزَّةِ الظَّلَبُوتِ يَرْبَؤُ فَوْقَها قَفْرَ الْمَرابِقِ خَوْفُها آرامُها
حَتّىٰ إِذا سَلَخا جُمادىٰ سِتَّةً جَزْءاً فَطالَ صِيامُهُ و صِيامُها
رَجَعا بِأَمْرِهِما إِلىٰ ذي مِرَّةٍ حِصَدٍ و نُجْعُ صَرِيمَةٍ إِبْرامُها

---

۱. نام موضعی است.

و رَمىٰ دَوابِرَهَا السَّفا و تَهَيَّجَتْ ... رِيحُ الْمَصائِفِ سَوْمُها و سَهامُها
فَتَنازَعا سَبِطاً يَطيرُ ظِلالُهُ ... كَدُخانِ مَشْعَلَةٍ يُشَبُّ ضِرامُها
مَشْمُولَةٍ غُلِثَتْ بِنابِتِ عَرْفَجٍ ... كَدُخانِ نارٍ ساطِعٍ أَسْنامُها
فَمَضىٰ و قَدَّمَها و كانَتْ عادَةً ... مِنْهُ إِذا هِيَ عَرَّدَتْ إِقْدامُها
فَتَوَسَّطا عُرْضَ السَّرِيِّ و صَدَّعا ... مَسْجُورَةً مُتَجاوِراً قُلّامُها
مَحْفُوفَةً وَسْطَ الْيَراعِ يُظِلُّها ... مِنْهُ مُصَرَّعُ غابَةٍ و قِيامُها
أَفَتِلْكَ أَمْ وَحْشِيَّةٌ مَسْبُوعَةٌ ... خَذَلَتْ وَ هادِيَةُ الصِّوارِ قَوامُها
خَنْساءُ ضَيَّعَتِ الْفَريرَ فَلَمْ يَرِمْ ... عُرْضَ الشَّقايِقِ طَوْفُها و بُغامُها
لِمُعَفَّرٍ قَهْدٍ تَنازَعَ شِلْوَهُ ... غُبْسٌ كَواسِبُ لا يُمَنُّ طَعامُها
صادَفْنَ مِنْها غِرَّةً فَأَصَبْنَها ... إِنَّ الْمَنِيَّةَ لا تَطيشُ سِهامُها
باتَتْ و أَسْبَلَ واكِفٌ مِنْ دِيمَةٍ ... تُرْوِي الْخَمائِلَ دائِماً تَسْجامُها
يَعْلُو طَريقَةَ مَتْنِها مُتَواتِرٌ ... في لَيْلَةٍ كَفَرَ النُّجُومَ غَمامُها
تَجْتافُ أَصْلاً قالِصاً مُتَنَبِّذاً ... بِعُجُوبِ أَنْقاءٍ يَميلُ هَيامُها
و تُضيءُ في وَجْهِ الظَّلامِ مُنيرَةً ... كَجُمانَةِ الْبَحْرِيِّ سُلَّ نِظامُها
حَتّىٰ إِذَا انْحَسَرَ الظَّلامُ و أَسْفَرَتْ ... بَكِرَتْ تَزِلُّ عَنِ الثَّرىٰ أَزْلامُها
عَلِهَتْ تَرَدَّدُ في نِهاءِ صُعائِدٍ ... سَبْعاً تُواماً كامِلاً أَيّامُها
حَتّىٰ إِذا يَئِسَتْ و أَسْحَقَ حالِقٌ ... لَمْ يُبْلِهِ إِرْضاعُها و فِطامُها
و تَوَجَّسَتْ رِزَّ الْأَنيسِ فَراعَها ... عَنْ ظَهْرِ غَيْبٍ وَ الْأَنيسُ سَقامُها
فَغَدَتْ كِلَا الْفَرْجَينِ تَحْسَبُ أَنَّهُ ... مَوْلَى الْمَخافَةِ خَلْفُها و أَمامُها
حَتّىٰ إِذا يَئِسَ الرُّماةُ و أَرْسَلُوا ... غُضْفاً دَواجِنَ قافِلاً أَعْصامُها
فَلَحِقْنَ وَ اعْتَكَرَتْ لَها مَدْرِيَّةٌ ... كَالسَّمْهَرِيَّةِ حَدُّها و تَمامُها
لَتَذُودَهُنَّ و أَيْقَنَتْ إِن لَمْ تَذُدْ ... أَنْ قَدْ أَجَمَّ مِنَ الْحُتُوفِ حِمامُها
فَتَقَصَّدَتْ مِنْها كَسابٍ فَضُرِّجَتْ ... بِدَمٍ وَ غُودِرَ في الْمَكَرِّ سُخامُها
فَبِتِلْكَ إِذْ رَقَصَ اللَّوامِعُ بِالضُّحىٰ ... وَاجْتابَ أَرْدِيَةَ السَّرابِ إِكامُها
أَقْضِي اللُّبانَةَ لا أُفَرِّطُ رِيبَةً ... أَوْ أَن يَلُومَ بِحاجَةٍ لُوّامُها
أَوَ لَمْ تَكُنْ تَدْري نَوارِ بِأَنَّني ... وَصّالُ عَقْدِ حَبائِلٍ جَذّامُها
تَرّاكُ أَمْكِنَةٍ إِذا لَمْ أَرْضَها ... أَوْ يَعْتَلِقْ بَعْضَ النُّفُوسِ حِمامُها

بَلْ أَنْتِ لاٰ تَدْرِينَ كَمْ مِنْ لَيْلَةٍ طَلْقٍ لَذِيذٍ لَهْوُها و نِدامُها
قَدْ بِتُّ سامِرَها و غايَةِ تاجِرٍ وَ افَيْتُ إِذْ رُفِعَتْ وَ عَزَّ مُدامُها
أُغْلِي السِّباءَ بِكُلِّ أَدْكَنَ عاتِقٍ أَوْجَوْنَةٍ قُدِحَتْ و فُضَّ خِتامُها
و صَبُوحِ صافِيَةٍ و جَذْبِ كَرِينَةٍ بِمُؤَتَّرٍ تَأْتالُهُ إِبْهامُها
باكَرْتُ حاجَتَهَا الدُّجاجَ بِسُحْرَةٍ لَأُعَلَّ مِنْها حِينَ هَبَّ نِيامُها
و غَداةِ رِيحٍ قَدْ وَزَعْتُ وَ قُرَّةٍ قَدْ أَصْبَحَتْ بِيَدِ الشَّمالِ زِمامُها
وَ لَقَدْ حَمِيتُ الْحَيَّ تَحْمِلُ شِكَّتي فُرْطٌ وِشاحِي إِذْ غَدَوْتُ لِجامُها
فَعَلَوْتُ مُرْتَقِباً عَلَىٰ ذي هَبْوَةٍ حَرِجٍ إِلَىٰ أَعْلاٰمِهِنَّ قَتامُها
حَتَّىٰ إِذا أَلْقَتْ يَداً فِي كافِرٍ و أَجَنَّ عَوْراتِ الثُّغُورِ ظَلاٰمُها
أَسْهَلْتُ وَانْتَصَبَتْ كَجِذْعِ مُنِيفَةٍ جَرْداءَ يَحْصُرُ دُونَها جُرّامُها
رَفَّعْتُها طَرْدَ النَّعامِ وَ شَلَّةً حَتَّىٰ إِذا سَخُنَتْ و خَفَّ عِظامُها
قَلِقَتْ رِحالَتُها و أَسْبَلَ نَحْرُها وَابْتَلَّ مِنْ زَبَدِ الْحَمِيمِ حِزامُها
تَرْقَىٰ و تَطْعَنُ فِي الْعِنانِ و تَنْتَحِي وِرْدَ الْحَمامَةِ إِذْ أَجَدَّ حَمامُها
وَ كَثِيرَةٍ غُرَباؤُها مَجْهُولَةٍ تُرْجَىٰ نَوافِلُها و يُخْشَىٰ ذامُها
غُلْبٍ تَشَذَّرُ بِالدُّخُولِ كَأَنَّها جِنُّ الْبَدِيِّ رَواسِياً أَقْدامُها
أَنْكَرْتُ باطِلَها و بُؤْتُ بِحَقِّها عِنْدِي و لَمْ يَفْخَرْ عَلَيَّ كِرامُها
و جَزُورِ أَيْسارٍ دَعَوْتُ لِحَتْفِها بِمَغالِقٍ مُتَشابِهٍ أَجْسامُها
أَدْعُوا بِهِنَّ لِعاقِرٍ أَوْ مُطْفِلٍ بُذِلَتْ لِجِيرانِ الْجَمِيعِ لِحامُها
فَالضَّيْفُ وَ الْجارُ الْجَنِيبُ كَأَنَّما هَبَطا تَبالَةَ مُخْصِباً أَهْضامُها
تَأْوِي إِلَى الْأَطْنابِ كُلُّ رَذِيَّةٍ مِثْلِ الْبَلِيَّةِ قالِصٍ أَهْدامُها
و يُكَلَّوْنَ إِذَا الرِّياحُ تَناوَحَتْ خُلُجاً تُمَدُّ شَوارِعاً أَيْتامُها
إِنَّا إِذَا الْتَقَتِ الْمَجامِعُ لَمْ يَزَلْ مِنّا لِزازُ عَظِيمَةٍ جَشَّامُها
و مُقَسِّمٌ يُعْطِي الْعَشِيرَةَ حَقَّها و مُغْذَمِرٌ لِحُقُوقِها هَضّامُها
فَضْلاً و ذُو كَرَمٍ يُعِينُ عَلَى النَّدَىٰ سَمْحٌ كَسُوبُ رَغائِبٍ غَنّامُها
مِنْ مَعْشَرٍ سَنَّتْ لَهُمْ آباؤُهُمْ و لِكُلِّ قَوْمٍ سُنَّةٌ و إِمامُها
لا يَطْبَعُونَ و لا يَبُورُ فِعالُهُمْ بَلْ لا يَمِيلُ مَعَ الْهَوَىٰ أَحْلامُها
فَاقْنَعْ بِما قَسَمَ الْمَلِيكُ فَإِنَّما قَسَمَ الْخَلائِقَ بَيْنَنا عَلّامُها

فَإِذا الْأَمانَةُ قُسِّمَتْ فی مَعْشَرٍ أَوفی بِأَوْفَرِ حَظِّنا قَسّامُها
فَبَنا لَنا بَیْتاً رَفیعاً سَمْکُهُ فَسَما إِلَیْهِ کَهْلُها و غُلامُها
و هُمُ السُّعاةُ إِذَا الْعَشیرَةُ أَفْظِعَتْ و هُمُ فَوارِسُها و هُمْ حُکّامُها
و هُمُ رَبیعٌ لِلْمُجاوِرِ فیهِمْ وَ الْمُرْمِلاتِ إِذا تَطاوَلَ عامُها
و هُمُ الْعَشیرَةُ أَنْ یُبَطِّیءَ حاسِدٌ أَوْ أَنْ یَمیلَ مَعَ الْعَدُوِّ لِئامُها

[ترجمه معلّقهٔ لَبید بن رَبیعَه

خانه‌های باران، آنجا که لختی می‌آرمیدند و می‌گذشتند و آنجا که مدّتی درنگ می‌کردند، ویران گردیده و آثارشان محو شده است. دریغا در سرزمین مِنیٰ، بر دامنهٔ کوههای غَوْل و رِجام، دیگر اثری از آنها نیست. بر دامنهٔ رَیّان، از اطراف آبگذرها پراکنده شده‌اند. آثار این دیار چون نقشی بر سنگ هویداست. بر این سرزمین، از آن وقت که یاران رخت سفر بسته‌اند، سالهای درازی گذشته است، با ماههای حلال و ماههای حرامش. اینک بر آثار خانه‌هاشان گیاه روییده است: بارانهای آغاز بهار بر آن باریده و ابرهای تندرخیز ـ با بارانهای تند و بارانهای نرم ـ بر آن سایه افکنده است؛ ابرهایی که در زمستان شب هنگام بر آسمان ظاهر می‌شوند و ابرهایی که در بهار به هنگام روز نمودار می‌گردند و بر آفاق کسوتِ قیرگون می‌پوشند و ابر شامگاهی تابستان که از یک جانب آسمان می‌غرّد و ابری دیگر از جانب دیگر پاسخش می‌دهد. در آنجا که باران باریده خردل روییده و در دو سوی آن وادی شترمرغها بیضه نهاده و جوجه بر آورده‌اند و غزالان بره آهوان زاییده‌اند. پس از آنان، گاوان درشت چشم وحشی بچه‌های خود را آسوده و بی‌خیال در زیر پستانهای خود شیر می‌دهند و اینک آن دیار چراگاه آنهاست. آنگاه که سیل از کوه فرو غلتید، چون قلمی که بر روی کاغذ کلماتی ظاهر سازد، آثارِ خانه‌ها را از زیر ریگها نمودار ساخت.

یا چون خالکوبی که برای نمودار ساختن نقش و نگارها رنگ سیاه خود را بر دستها کشد. من ایستادم و با قلبی دردناک پرسیدم: ای ریگهای صحرا و ای ویرانه‌های متروک، از آن یاران چه خبر؟ اما چگونه می‌توان از سنگهای سختی که

هرگز سخن نمی‌گویند، سخن پرسید. چه زود از این سرزمین کوچ کردند و خانه‌ها از آنان تهی شد، در حالی که روزگاری همه در اینجا جمع آمده بودند. تنها نهر کوچکی را که در اطراف خیمه‌ها کنده بودند و بوته‌های خاری که را که با آن روزنه‌ها را می‌بستند بر جای گذاشته‌اند. وقتی که قبیله کوچ می‌کرد، دیدار زنانی که دسته دسته، هماهنگ با صدای خیمه‌های بسته بر اشتران، به هودجها هجوم می‌آوردند، آتش شوق در تو می‌انگیخت. بر هودجهایشان پوششی از بافته‌های گرانبها سایه افکنده بود؛ پرده‌ای نازک و لطیف تا کجاوه‌نشینان از تابش خورشید آزرده نشوند. چشمان سیاهشان به چشمان گاوان وحشیِ تُوضِح می‌مانست، یا آهوانِ وَجْرَه به هنگامی که واپس می‌نگرند و برّه‌های خود را می‌جویند. کاروان به راه افتاد و از سرابی به سرابی دیگر رانده شد. اشترانشان، وقتی در کران بیابان در تلألؤ سرابهای دیده شوند، چون درختان گز و صخره‌های عظیم وادیِ بیشه هستند.

ای دل من، از نوار، آن که فرسنگها دور شده و رشته وصال گسیخته است، چه در یاد داری؟ ای شاعر هجران کشیده! چگونه به او دست خواهی یافت؟ آن دلدار مُرّی گاه در فَیْد و گاه در حجاز است. شاید نوار اکنون در شرق کوههای بلاد طیّ خیمه زده باشد، یا بر کوه مُحَجَّر، یا کوه فَرْدَه و سرزمین رُخام. اگر به سوی یمن رفته باشد، بسا که اکنون در صُوائق، در کنار وِحافُ‌القَهر با در طِلْخام سکونت گزیده باشد. از کسی که دوستی‌اش در معرض زوال بوَد امید بِبُر و بدترینِ دوستان آن کس است که چون دوست خود را نیازمندِ خویش بیند، از او ببُرد. آن را که با تو از درِ مدارا در آمد ـ هر چند به ظاهر بود ـ به محبتی تمام بنواز، زیرا هرگاه که در دوستی‌اش فتوری رخ دهد از او توانی برید. اگر خواهی از این بی‌وفا یاران بگریزی، بر ناقه‌ای نشین که از طول سفر گوشتش تکیده و پشت و کوهانش لاغر شده باشد. آن سان که از لاغری، استخوانهایش از زیر پوست نمایان گشته و ساقبندهایش از شدت تعب پاره و فرسوده شده باشد. با این همه، در رفتار چون ابرِ گلگونِ بی‌بارانی است که در وزش بادهای جنوبی در آسمان پرواز می‌کند.

یا چون گورخر آبستنی است که پستانهایش شیر برآورده و شوی سفیدسرینش او را گاه به سُم و گاه به دندان می‌راند. و تا گورخران دیگر را به او تجاوز نباشد، آن قدر با دندانش می‌آزارد تا بالای تپه‌ای بگریزد. این عصیان و سردی را که اکنون در او

می‌بیند، چون با اشتها و میلی که پیش از این داشت می‌سنجد، دربارهٔ او به شک می‌افتد. گورخر بر بلندیهای ساکت و خالی ثَلَبُوت فرا می‌رود و از دیدن سنگچینهای راهنما می‌هراسد، زیرا صیادان خود را در این گونه جایها پنهان کنند. پس گورخر و ماده‌اش بر آن بلندی سراسر شش ماه پاییز و زمستان را بی‌آب می‌گذرانند. روزهٔ آنها چه دیر کشد! آنگاه عزم جزم می‌کنند که به طلب آب و گیاه از آن پشته فرود آیند. آری چون عزم استوار بود، مقصود به حاصل آید. آنگاه بادهای گرم تابستان وزان گردد و خارهای صحرا سمهایشان را بخراشد. چون به سوی آبشخور تاخت آرند، گَردی که به دنبالشان کشیده می‌شود مانند دودی است که از مشعلی فروزان بر جای ماند. گویی آن مشعل را از پشته‌ای هیزم تر و خشکِ عَرْفَج، در مهب باد شمال افروخته‌اند که دودناک و پرآتش است.

گورخر ماده‌اش را از بیم آنکه مباد باز پس مانَد پیشاپیش می‌راند که او را عادت این بوده است. آنگاه به سوی آب روند و از میان نهر بگذرند و به چشمه‌ای لبالب از آب و پوشیده در گیاه در آیند. و از آن چشمه که در درون نیزار است و نیهای فرو خفته و ایستاده بر آن سایه افکنده‌اند، آب نوشند. آیا ناقهٔ من در رفتار بدان گورخر مانَد یا آن گاو وحشیی که بچهٔ خود را رها کرده، با گاوان دیگر به چرا رفته و کار خود به گاو نری که پیشاپیش گله است سپرده و درنده‌ای بچّه او را ربوده و او اکنون به جست و جویش در تکاپوست؟ ماده گاو وحشی، با آن بینیِ واپس رفته‌اش، بچهٔ خود را گم کرده و اینک میان ریگستانها می‌گردد و ناله می‌کند. او بچهٔ خود را می‌جوید که سری سیاه و تنی سفید دارد و در حالی که گرگهای سیری ناپذیری، اعضایش را از هم گسیخته‌اند، خاک آلوده بر زمین افتاده است. آری گرگهای درنده به ناگاهش ربوده و از هم بر دریده‌اند، به راستی تیری که از کمان مرگ بجهد خطا نکند. آنگاه بارانی سخت فرو بارد، بارانی که بیشه‌ها را سیراب کند و آن گاو وحشی در زیر باران بماند.

در شبی که ابر، ستارگانش را پوشیده است، باران مداوم بر پشت گاو وحشی فرو می‌ریزد. او به درختی بلند، دور از راه که در پایان تپهٔ ریگی رسته است، پناه می‌برد و می‌خواهد خود را در زیر شاخه‌هایش جای دهد، اما به سبب ریزش باران و وزیدن باد از این کار باز ماند. تنِ سفید باران خورده‌اش در تاریکی نیم رنگِ آغاز

شب چون مروارید درخشانی است که از گردنبندی جدا شده باشد. چون تاریکی رخت بربندد و صبح بردمد، از میان خاکهای گِلناک برخیزد، در حالی که دست و پایش بر روی گِلها می‌لغزد. و هفتِ روز و هفت شبِ تمام، پی در پی به دنبال بچهٔ خود در اطراف غدیرهای صُعائِد سرگردان بماند. زان سپس از یافتن نومید گردد و پستانهای پر شیرش خشک و فسرده شوند خشکی پستانش نه از آن روست که بچهٔ خود را شیر داده و از شیر بازگرفته است، بلکه به سبب از دست دادن اوست. آنگاه آواز خفیفِ آدمیان به گوشش رسد و نداند که از کجاست. پس بترسد و برمد. زیرا بنی نوع انسان بزرگ‌ترین آفت این وحشیان هستند. او پندارد که دشمن با سگانِ شکاری‌اش هم از پیش است و هم از پس.

چون صیادان یقین کنند که دیگر تیرشان به او نخواهد رسید، سگان گوش فرو خفتهٔ با قلاده‌های چرمین تعلیم یافتهٔ خود را از پی‌اش رها سازند. سگان به او رسند و او شاخهایش را که در بلندی و تیزی به نیزه مانَد به سوی آنها کند. تا سگان را از خود دور سازد، زیرا یقین دارد که اگر آنها را نراند مرگش فرا خواهد رسید. گاو وحشی یکی از آن سگان را به نام «کَساب» در خون غرقه کند و دیگر را به نام «سُخام» بر جای سرد سازد. من بر پشت این ناقه‌ام که گاه در رفتار چون گورخر است و گاه چون گاو وحشی، می‌نشینم و چاشتگاه، هنگامی که تلألؤ سرابها در دوردست بیابان می‌رقصد و تپه‌ها حلّهٔ آن را می‌پوشند. از پس کارهای خود می‌روم و در کار درنگ نمی‌کنم، اگر چند از زبان ملامتگران در امان نباشم. آیا نَوار نمی‌دانست که من با آنان که راه وفا می‌سپرند، وفا می‌کنم و با آنان که طریق بی‌وفایی می‌سپرند، بی‌وفایی می‌کنم؟ چون از سرزمینی خشنود نباشم، آن را ترک می‌کنم، مگر آنکه مرگ امانم ندهد.

و تو ای نَوار، نمی‌دانی چه شبهای خوشی داشته‌ام ـ شبهایی نه گرم و نه سرد ـ و آن شبها را با ندیمان خویش به سحر آورده‌ام. شب را زنده می‌داشتم و به خانهٔ باده‌فروش می‌رفتم و باده‌ای تنگیاب و گران می‌نوشیدم. باده‌ای گران در خیکهای تیره‌رنگ با خمهای قیراندود می‌خریدم. آنگاه مهر از سرِ خمها گرفته می‌شد و شراب آن قدح قدح به کام میگساران می‌ریخت. بسا با شرابی صافی صبوحی می‌زدم و کنیز عود نوازم با انگشتان خود ابریشم عودش را به لرزش می‌آورد. پیش از

آنکه خروس سحر بانگ برآورد، من دست به می می‌بردم و پیاپی می‌نوشیدم. در این هنگام، صبح خیزان تازه از خواب گران چشم می‌گشودند. بسا بامدادان سرد که بادهای شمال وزیدن می‌گرفت، با طعام گرمی که اتفاق می‌کردم، مردمان را از سورتِ سرما در امان می‌داشتم. به حمایت از قبیله برخاستم و اسب پیشتازِ من که لگام و افسارش در دست من بود، سلاح مرا حمل می‌کرد. دیده‌وری را بر کوهی پیچیده در غبار فرا رفتم، چندان که به دشمن بسیار نزدیک شدم.

و من بر آن قله ایستاده بودم، تا آنگاه که خورشید روی به خوابگاه مغرب نهاد و تاریکی بر تلها و پشته‌های پرمخافت پرده افکند. چون شب فرا رسید، از کوه فرود آمدم، بر زمینی هموار، اسبم گردن افراشته بود و در این حال به نخل بلند بی‌برگی می‌مانست که رطب چینان از بر شدن بر او فرومانند. بر اسبم نشستم و چونان شترمرغ به تاختنش درآوردم. و چون گرم رفتن آغازید و سبک رفتار گشت. پوستی که به جای زین بر پشتش بسته بودم در زیر رانهایم لغزید و سینه‌اش عرق برآورد و تنگ چرمینش از عرق تر شد. خنک رهنوردِ من آن چنان به نشاط آمده بود که هر بار گردنش را بالا می‌گرفت و چنان می‌دوید که گویی کبوتری تشنه به سوی آبشخور پرواز می‌کند. چه بسا مجلسها که بیشتر غریبان بودند و مجلس‌نشینان یکدیگر را نمی‌شناختند ولی همگان را امید عطا و بیم منقصت بود. مردانی ستبر گردن چون شیر و سخت کینه که در ستیز و مفاخرت مانند جنّیان بَدِیّ سر سخت و پایدار بودند. و چون لبها به سخن گشوده می‌شد، من دعوی باطلشان را رد می‌کردم و گفتارِ به حقشان را تصدیق، و گردن‌فرازانِ آنان را بر من مفاخرتی نبود.

چه بسا اشتری که شایان آن بود تا بر سرش قمار شود و من به یاران خود فرمان دادم تا او را با همان تیرهای قمار نحر کنند. آن تیرها را می‌خواهم تا اشتری سترون را، یا اشتری زاینده را، با آنها بکُشم و میان همسایگان تقسیم کنم. مهمانان و همسایگان چون به مهمانسرای من درآیند، گویی هنگام بهار بر مرتع پر نعمتِ تَبالَه فرود آمده‌اند. به طناب خیمهٔ من پناه آورند، مسکینانی ژنده‌پوش که در لاغری چون اشتران واپس مانده از کاروانند و در ناتوانی چون ناقه‌هایی هستند که بر سرِ گورِ صاحبانشان می‌بندند تا بمیرند. در زمستان که بادهای سرد از هر سو وزیدن گیرد، کاسه‌های خلیج مانندِ لبریز از طعام را که تکه‌های گوشت بر سرشان نمودار

است فراپیش یتیمان می‌نهیم. چون قبایل در مکانی گِرد آیند، پیوسته مردی بزرگ از ما که کارهای سترگ می‌کند در میان آنهاست، مردی که قوام کارها بدوست. و چون بخواهد غنیمتی را میان قبیله تقسیم کند، حق عشیره را ادا می‌کند و چون از حق کسی بکاهد و به دیگری بیفزاید، کس در حکم او چون و چرا نکند. و این از تفضل اوست. علاوه بر آن پیوسته کریمانی که یاران خود را به کرم یاری کنند از قبیلهٔ ما بوده‌اند؛ مردانی بخشنده و نرمخوی که کسب معالی را غنیمت شمرند.

از خاندانی که کسب معالی سنت اجدادی آنهاست. آری، هر قومی را سنتی است و پیشوایی. دامن عِرضشان آلوده نشده است و افعالشان ناپسندیده نیست، زیرا که عقولشان را با هوس اُلفتی نباشد. ای دشمن حریص، بدانچه خداوند مقدّر ساخته خرسند باش، زیرا آن که روزیها و خوبیها را میان مردم تقسیم کرده آگاه‌تر است. و چون خداوندِ قَسّام، امانت را میان قومی تقسیم کند، ما بهرهٔ بیشتر بریم. خداوند برای ما کاخی از شرف برافراشته که در رفعت سر به اوج آسمان کشیده است. همهٔ افراد قبیله ما از خُرد و کلان در این کاخ رفیع جای دارند چون قبیله را حادثه‌ای پیش آید، خاندان ما دفع آن را بسنده‌اند. آنان همه سواران دلاورند و هم داوران. چون سالهای سخت به درازا کشد، آنان همسایگان فقیر و زنان بی‌شوی را باران بهارانند. و به هنگام، دست اتحاد به هم دهند، تا حاسدان اندیشهٔ سعایت از سر به در کنند و فرومایگان به دشمن نگرایند][1].

و هم این قصیده از ملفوظ خاطر اوست:

اَلَم تَلْمُ عَلَی الدِّمِنَ البَوالی ... لِسَلْمی بِالمَذانِب فَالقَفالِ
فَجَنبَی صُوَّرٍ فَصِفافُ قَوٍّ ... خَوالِدَ ماتُحَدِّثُ بِالزَّوالِ
تَحَمَّلَ اَهلُها اِلّا عِراراً ... وَ عُرماً بَعدَ اَحیاءٍ حِلالِ
وَ خیطاً مِن خَواضِبَ مُوکِناتٍ ... کَاَنَّ رِئالَها زُرقُ الاَفالِ
وَقَفتُ بِهِنَّ حَتّی قالَ صَحبی ... جَزَعتَ و لَیسَ ذٰلِکَ بِالنُّوالِ
کَاَنَّ دُمُوعَهُ غَربا سُناةٍ ... یُحیلُونَ السِّجالَ عَلی السِّجالِ
اِذا اَرْوَوابِها زَرعاً و قَضباً ... اَمالُوها عَلی خِطرٍ طِوالِ
تَمَنّی اَن یُلاقِیَ الَ سَلْمیٰ ... بِخَطَمَة وَالمُنی طَرفُ الضِّلالِ

۱. نقل از: معلقات سبع؛ ترجمه دکتر آینی، ص ۶۵ ـ ۷۱.

وَ هَـل يَشتاقُ مِثلُکَ مِن دِيارٍ دَوارِسَ بَـينَ تُـختُمَ وَ الحَـلالِ
و کُـنْتُ اِذ الهُـمُومُ تَـحضَرَّتنی و صَـدَّت خِـلَّةٌ بَـعدُ الوَصـالِ
صَرمتُ حِبالَها و صَـددتُ عَـنها بِـناحِيَةٍ تَـجلُّ عَـنِ الکَـلالِ
عُـذا فِـرَةٍ تُـقَمَّص بِـالرُّدافـی تَـخَوَّنَها نُـزُولی وَ اِرتِـحالِ
کَـعَقر الهـاجِرِیِّ اِذا بَـناهُ بِـأَشباهٍ حُـذِین عَـلی مِـثالِ
کـأَخْنَسَ نـاشِطٍ جـادَ عَـلیهِ بِـبرَقَةٍ واِبـلٌ اِحـدی اللِّـبالِ
اَضَـلَ صِـوارَهُ و تَـضَيَّعَتهُ تُـطَوِّفُ اَمْـرَها بِـيَدِ الشَّـمالِ
فَـباتَ کـأَنَّهُ قـاضی نُـذُورٍ يَـطُوفُ بِـغَرقَدٍ خِضَلٍ وَ ضـالِ
فَـجالَ و لم يَـجُلْ جُـبناً و لکِن تَـعَرَّضُ ذِی الحـفَيظَةِ لِلِـقِتالِ
فَـغادَرَ مَـلَحماً و عَـدَلن عَـنهُ و قَد خَضَبَ الفَرائِصَ مِن طِحالِ
تَشُـقُّ خَـمائِلَ الدَّهـنا يَـداهُ کَـما لَـعَبَ المُـقامِرُ بِـالفِئالِ

و هم این قصیده را در مدح نعمان بن منذر گوید:

اَلا تَسـئَلانِ المـرء عـما يـحاول اَنَـحَبٌ فَـيُقضی اَمْ ضَـلالٌ و بـاطِلٌ
حَـبائِلُهُ مَـبثُوثَة بِسَـبيلِه وَ يَـغنی اِذا مـا اَخـطَاتهُ الحَـبائِلُ
اِذا المَـرءُ اَسـری لَـيلَةً ظَـنَّ اَنَّـهُ قَـضی عَـمَلاً وَ المـرءُ لازالَ عـامِلُ
فَـقُولا لَـه اِن کـانَ يَـقسِمُ اَمـرَهُ اَلَـمّا يَـعظِکَ الدَّهـرُ اُمّکَ هـابِلُ
فَـتَعلَمَ اَنَ لا انَتَ مُـدرکِ مـامَضی وَ لا اَنتَ مِـمّا تَـحذَرُ النَّـفسُ وائِـلُ
فَـاِنْ لَـم تَـجدِ مِـن دُونِ عُـدنانَ والدٍ وَ دُونَ مَـعَدٍّ فَـلْتَزِعْکَ العَـواذِلُ
اَرَیَ النّاسَ لا يَدْرُونَ ما قَـدرُ اَمـرِهِم بَـلی کـلّ ذِی لُبٍّ اِلی اللهِ واسِـلُ
أَلا کُـلُّ شَـيْءٍ مـا خَـلَا اللهَ بـاطِلٌ و کُـلُّ نَـعيمٍ لا مَـحالَةَ زآئِـلُ
نَـعيمُکَ فِـی الدُّنْـيا غُـرورٌ و حَسْـرَةٌ و عَيْشُکَ فـي الدُّنْـيا مُـحالٌ و بـاطِلُ
و کُـلُّ أُنـاسٍ سَـوْفَ تَـدْخُلُ بَـيْنَهُمْ دُوَيْـهِيَةٌ تَـصْفَرُّ مِـنْهَا الْأَنـامِلُ
و کُـلُّ امْـرِءٍ يَـوْماً سَـيَعْلَمُ سَـعْيَهُ إِذا کَشَـفَتْ عِـنْدَ الْإِلٰـهِ الْـمحاصِلُ
لَهُ الْمُلْکُ في ضاحي مَعَدٍّ و أَسْلَمَتْ إِلَـيْهِ الْـعِبادُ کُـلُّها مـا تُـحاوِلُ
اِذا مَسَّ اَسـا و الصُّـقُورِ صَـفَت لهُ مُشَـعشَعَةً مِـمّا تُـعِتَّقُ بـابِلُ
عَـتيقُ سُـلافاتٍ سَـبَتها سَـقِيَّةٌ تَکَـرُّ عَـليها بِـالمزاجِ التَّـهاطُلُ
بِـاَشْهَبَ مِـن اَبکـارِ مُـزنِ سَحابةٍ وارَي دُبُـورٍ شـارَةُ النَّـخَل عـاسِلُ

تَكَـــرُّ عَـــليه لايُـــصَرَّدُ شُـــرِبُهُ ... اِذا مَـا انْـتَشى لم تَـحتِضَرْهُ العَـواذِلُ
فَـيَوماً عَـناةٌ فـى الحَـديدِ يَـفُكُّهِمْ ... و يَـوماً جِـيادٌ مُـلجَّماتٌ قَـوافِـلُ
عَـــلَيهِنَّ وِلدانُ الرِّهـــانِ كـــانَّهُ ... سِـــعالٍ و عِـقبانٌ عَـلَيها الرِّجـائِلُ
اِذا وَضَـــعُوا البـادَها عَـن مَـتُونِها ... و قَـد نَـضَجتْ اَعـطافُها والكَـواهِـلُ
يَـلاقُونَ مِـنها فَـرْطَ حَـدٍّ وَ جُـرأةٍ ... اِذا لَـــم تُـقَوِّم دَراَهُـنَّ المسَـاحِلُ
و يَـوماً مِـنَ الدُّهـمِ الرِّعـابِ كـاَنَّها ... اَشـــاءٌ دَنـــا قِـنوانُـهُ أو مَـجادِلُ
لَـها حَـجَلٌ قَـد قِـرِّعَت مِن رُؤسُـها ... لَـــها فَـوقَها مِـمّا تُـحَلَّبُ واشِـلُ
غَـــداةَ غَـــدوا مِـنها و ازَرسْـرَبَهُم ... مَـواكِبُ تَـهدى بِـالغَبيطِ و جـامِلُ
وَ يَـوماً اَجـازَت قُـلّة الحَـزنِ مِنهُم ... مَـواكِبُ تَـعلُو ذا حِسـىً و قَـنابِلُ
عَلى الصَّر صَرانِـيّاتِ فـى كـلِّ رِحلَةٍ ... وَ سَـوقٍ عَـدالٌ لَـيس فـيهِنَّ مـائِلُ
تُسـاقَ و اَطـفالُ المَـصيفِ كـاَنَّها ... حَـوانٍ عَـلى اطـلائِهِنّ مَـطائِلُ
حَـــقائِقُهُم راحٌ عَـــتيقٌ و دُرمَكٌ ... و رَيْـــطٌ و نـــاثُورِيَّةٌ و سَـــلاسِلُ
وَ مـا نِسُـجَت اَسـرادُ داوُدَ و ابـنِه ... مُـضاعَفَةً مِـن نَسـجِه اِذ يُـقابِلُ
و كـــانَت تُـــراثاً مِـــنهُمُ لِمُـحرِّقٍ ... طـحون كـان البيض فـيها الاعـابل
و بـــيضٍ تَـــرَثْبَهَا الهَـوادِجَ حِـقبَةً ... سَـرائِـرُها و المُسـمِعاتُ الرَّوافِـلُ
تَـــرُوحُ اِذا راحَ الشَّـــروبُ كـــانَّها ... ظِـباءُ شَـقيقٍ لَـيس فَـيهِنَّ عـاطِلُ
يُجاو بنَ بُحّاً قَد اُعيدَت و اَسْمَحَت ... اِذا احـتَثَّ بـالشَّرعِ الدِّقـاقِ الانـامِلُ
يُـقَوِّمُ اَولاهُـم اِذا اعـوَجَّ سَـربُهُم ... مَراكِبُ و ابنُ المُـنذِرَ بـنِ الحَـلاحِلُ
تَـــظِلُّ رَوايـــاهُم تُـبَرِّضُ مَـنعِجاً ... وَلَـــو وَرَدَتـــهُ و هـوَ رَيّـانُ سـائِلُ
فَـلا نَـصَبَ البَـطحاءِ نَـهنَه وَرْدَهُـم ... بِـرَىٌّ وَ لا العـادِىُّ مِـنهُ العُـراهِـلُ
وَ مـا كـانَ عَـلّانُ الشَّـريفِ يَسَـعْنَهُم ... لِـــحِلّةِ يَـومٍ وَ الشُّـرُوج القَـوابِـلُ
و مَصْدَعُهُم كى يَقطَعُوا بَـطنَ مَـنعَجٍ ... فَـضاقَت بِـهِم ذَرعاً جَـرازٌ و عـاقِلُ
فَبادُوا فَما اَمسى عَلى الاَرضِ مِـنهُمُ ... لَـــعَمْرُكَ اِلّا ان يُـــخَرَّسَ آمِـــلُ
كَاَنَ لم يَكُـن بـالشَّرعِ مِـنهُم طَـلائِعٌ ... و لَـم تَـرعِ نَـخّاً فـى الرَّبـيعِ القَـبائِلُ
و غَسّـــانَ زَلَّت يَـــوم جِـلَّقَ زِلَّـــةً ... بِسَـــيِّدِهَا والاَريَـــحِيِّ المَـــنازِلُ
رَعى خَزَراتِ الْمُلكِ عِشـرينَ حِجَّةً ... و عِشرينَ حَتّى فادَوَ الشَّـيبُ شـامِلُ
و اَمسـى كَـاَحْلامِ النِّـيامِ نَـعِيمُهُم ... و اَىُّ نَـــعيمٍ خِـــلتَهُ لا يُـــزائِـــلُ

تَـــرُدُّ عَـــلَیهِم لَـــیلَةٌ اَهْـــلَکْتَهُمُ و عـــامٌ و عـــامٌ یَـتبَعُ العـامَ قـابِلُ

و این قصیده نیز از ملفوظات طبع لبید است:

اِنَّ تَـقویَ اللهِ مِـن خَـیرِ نَـفَل و بِـــاذنِ اللهِ رَیـــثی و عَـجَل
اَحْـــمَدُ اللهَ فَـــلا نَـــدَّ لَـــهُ عِـنـدَهُ الخَـیرُ و ما شاءَ فَـعَل
مَنْ هَـداهُ سُـبُلَ الخَـیرِ اهْـتَدی نـاعِمَ البـالِ و مَـن شاءَ اَضَـلّ
قَـد تَـجاوزتُ و تَـحتی جَسـرَةٌ حَـــرِجٌ و مِـــرفَقاها کَـــالغَتِل
تَسلُب الکانِسَ لم یُورَب بِها شُـعبَةُ السّـاقِ اِذا الظِّلُّ عَـقَل
و تَـصَکُّ المَـروَ لَـمّا هَـجَّرَتْ بِـنَکیبٍ مَـعرٍ دامـی الاَظَـل
و اِذا حَـرَّکتُ رِجـلی اَرقَلَت بی تَـعدُوُ عَـدو جَـونٍ قَـد اَبَـل
بِـالغَرابـاتِ فَـزَرَّافـاتِها فَـبخنزیرَ فَـاَطرافِ حُـبَلِ
خالِفُ الفَرقَدِ شِرکاً فی السَّری خُـــلَّةٌ بـــاقِیةٌ دُونَ الخَـــلل
اِعـقِلی ان کُـنتِ لَـمّا تَـعقِلی و لَـقد اَفـلَحَ مَـن کـانَ عَـقَل
اِن تَری رَأسِـیَ امْسَـی واضِـحاً سُـلِّطَ الشَّـیبُ عَـلیه فَـاَشتَعَل
فَـلَقد اُعـوِصُ بِـالخَصمِ و قَـد اَمـلَا الجَـفنَةَ مِـن شَـحمِ القَـلَل
و لَـــقد تَـحمدُ لمّـا فـارَقَت جارَتی و الحمدُ مِن خَیرِ خَـوَل
و غُـــلامٌ اَرسَـــلَتهُ اُمُّـــهُ بِـــالوکٍ فَـــبَذَلنا مـــا سَـاَل
اِرسَـــلَتهُ فَـــاَتاه رزقُـــهُ فـاَشتَوی لَـیلَة رَیـح وَ احْـتَمَل
و اِذا جُـوزِیتَ قُـرصاً فَـاَجزِه اِنَّما یَجزی الفَتی لَـیسَ الجَـمَل
اِعـمَلِ العـیسَ عَـلی عِـلّاتِها اِنَّـــما تَـنجحُ اِخـوانُ العَـمَل
و اِذا رُمْتَ رَحـــیلاً فَـــارتَحِل وَاَعْصِ ما یَامُرُ تُوصَیمُ الکَسَـل
وَاکـذِب النَّـفسَ اِذا حَـدَّثتَها اِنَّ صِدقَ النَّفس یُـزرِی بِـالاَمَل
غَـیر اَن لا تَکـذِبنها فـی التُّـقی وَ اجـــزِها بـــالبِّر لِلهِ الاَجَـل
و اضبِطِ اللَّیل اذا طـالَ السَّـری و تَـدَجّی بَـعدَ فَـورٍ و اعْـتَدَل
یَـــرهَبُ العـاجِزُ عَـن لجـتِه فَـتَدَنّی فـي مَـبیتٍ و مَـحَل
طالَ قَرنُ الشَّـمس لمّـا طَـلعَت فَاذا مـا حَـضَر اللـیلُ اَضـمَحَل
و اخُـــو القَـفرَةِ مـاضٍ هَـمُّه کلّما شـاءَ عـلی العَـینِ ارتَـحَل
و یَـجُودُ مِـن ضَـبابَاةِ الکَـری عاطِفُ الّنمرقِ صِدقُ المـبتَدَل

قالَ هَجَّرنا فَقَد طالَ السّرى و قَد دَنا ان خَنَى الدّهرِ عَقَل
قَلَّ ما عَرَسَ حتّى هُجتُهُ بالتَّباشيرِ مِنَ الصُّبح الاَوَل
يَلمَسُ الاَحلاسَ فى مَنزِلَةٍ بِيَديهِ كاليَهودِيِّ المُضِّل
بَتَمارى فى الّذى قُلتُ لَهُ و لَقد يَسمَعُ قَولى بِجَهَل
راسِخُ الدّمن عَلى اَعضادِه ثَلَّمته كُلّ ريح و سَبَل
عافَنا الماءَ فَلم تُعطِنُهما انّما يُعطِنُ من بَرجُّو العَلَل
تَرزُمُ الشّارِفُ من عِرنانِه كُلّما لاحَ بِنجدٍ واحْتَفَل
تَتقّى الرّيحَ بِدَنٍّ شاسِفٍ و ضَلُوعٍ تَحتَ صُلبٍ قد نَحَل
فَمَضينا فَقَصينا ناجحاً مَوطناً يُسئَلُ عنهُ ما فَعَل
و لَقد يُعلمُ صَحبى كُلَّهم بعد اِنَّ السَّيفِ صَبرى و نَقَل
رابَطِ الجاشِ عَلى فَرجِهِم اَعطَفَ الجَونِ بمربُوعٍ مَثَل
و لَقَد اَغدُوا و ما يَعْدِ مُنى صاحِبٌ غَير طَويل المَختَبَل
ساهِمُ الوِجهِ شَديدٌ اَسرُهُ مُغبَط الحارِک مَحبُوکُ الكَفَل
فاحشُ الصّوت و يَعبوبٌ اذا طَرقَ الحىُّ مِن العَرِّ صَهَل
و عَلاهُ زَبدالْمَحضِ كَما زَلَّ عَن ظَهرِ الصّفاماءُ الوَشَل
فَهو شَحّاجٌ مُدلٌّ سَبِقٌ لاحِقُ البَطن اذا يَعدُو ذَمِل
فَتَدَلَّيت عَليهِ قافِلاً و عَلى الاَرض غَباباتُ الطَّلَل
و تَأَتَيت عَليهِ ثانِياً يَتَقِينى تَبْليلِ ذى خُصَل
لم اَقل اِلّا عَليه اَو عَلى مَرقِبٍ يُقزعُ اَطرافَ الجَبَل
و مَعَى حامِيةٌ من جَعفرٍ كلُّ يَومٍ نَبتَلى ما فى الخَلَل
و قَبيلٍ مِن عَقيلٍ صادِقٌ كَليُوثٍ بينَ غابٍ و عَصَل
فَمَتى يَنقَعْ صُراخٌ صادِقٌ يَحلبُوه ذاتَ جَرسٍ و زَجَل
اَحكَمَ الجِنثىُّ من عَوراتِها كُلُّ حِرباءَ اذا اُكرِه صَلّ

أَخـــارِجُ إِمّـا أَهْـلَكَنَّ فَـلاٰ تَـزَلْ لَهُمْ شاكِراً حَتّیٰ تُـغَيَّبَ فـي الْـقَبْرِ

چون عبدالمُطَّلب را هنگام وفات برسید، دختران خود را حاضر کرده، فرمود: قبل از آنکه من به درود جهان کنم هر یک در مرثیهٔ من شعری انشاد کنید و بر من بگریید، پس عاتکه و صفیّه و بیضاء و برّه و اَرْوی و اُمَیْمَه، هر یک شعری چند به مرثیه گفتند. و چون اشعار ایشان را در مجلد دویم در وفات عبدالمُطَّلب نگاشته‌ام به تکرار نمی‌پردازم و شعر دختران دیگر را که در وفات عبدالمُطَّلب گفته‌اند و از این پیش نگار نشده مرقوم می‌افتد. این شعر را خواهر عبدالمُطَّلب رقیه دختر هاشم گوید:

اَلا یـاعَینُ جُـودی وَ اسْـعِدینی بِـدَمعٍ مِـن دُمُـوعِکِ غَـیرِ نَـزْرِ
اَلا یاعینُ وَ اَذرِی الدَّمْـعَ سَـحّاً بِسَحْلٍ مِن سِـجالِکِ غَـیرِ هَـدرِ
اَلا یا عَینُ لا تَسـمی وَ جُـودی بِـــهتّانٍ و تَـــرْشاشٍ[1] و غَـمرِ
علی الفیاض شیبة ذی المعالی اخـیک الخـیر وارث کـل فـخر

و این شعر را شفا، دختر هاشم گوید:

اَلایـاعَینُ وَیْـحِکِ اَسْـعدِینی بِـــدَمعٍ واکِـفٍ هَـطلٍ عَـزیزِ
عَلی سَـمْحِ السَّـجِیَّة ذِی نُـفُولٍ کَـریمِ الجِسْـم ذی نَـفَلٍ کَـثیرِ
طَـــویلِ البـاعِ اَذْرَعَ شَـیظَمیّ اَقَـــرَّ کُـــقُرَّةِ القَـــمَرِ المُـنیرِ
عَلی الفَیّاضِ شَیْبَةَ ذِی المَعالی اَخیکِ مِن اَعظَمِ الحَدَثِ الکَبیرِ

و دیگر صفیة دختر هاشم این شعر بگفت:

یـا عَینُ جُـودی بِـدَمعٍ دائِـمِ السَّـبَلِ وَابکِی ابنَ هاشِمِ ذی الخَیراتِ و النَّفَلِ
وَابکِـی فَـتیً غَـیرَ زُمَّـیلٍ و لابَـرَمٍ و لا دَنَـــیٍ و لا نِکسٍ وَ لا دَغَـــلِ
عَـلی فَـتیً یَـحمَلُ الاَعـباءَ مُـطَّلِعاً صَـفرٍ کَـریمٍ نَـجیبِ السَّـعدِ مُـقْتَبَلِ
صَـعبِ البَـدیهَةِ یَسْـمُو لِلْعُلا قَـدَماً مَحضِ الضَّریبَةِ صافٍ غَـیرِ ذی دَخَلِ

و دیگر خالدة دختر هاشم فرماید:

اَلا یـاعَینُ وَیْـحَکِ اَسْـعدِینی بِدَمعٍ مِنْ دُمُوعِکِ ذی غُـرُوبِ
وَجُـودی بـالدُّمُوعِ و لا تَـمَلّی فَـقَدْ فـارَقتِ ذاکَـرَمٍ وَ طـیبِ
اَخاکِ الخَـیرَ شَـیبَةَ ذَا المَـعالی و ذَا النَّسَبِ المُهَذَّبِ وَ السَّلیبِ

---

۱. رَش: چکیدن آب و اشک.

طَـویلَ البـاعِ اَبـیَضَ سَـمهَرِیّاً نَجیباً و ابـنَ مُـنتَجَبِ النَّـجیبِ

و دیگر سبیعه دختر عبد شمس گوید:

اَعَـینَیَّ جُـودا بِـالدُّمُوعِ السَّـواکِبِ عَلی خَیرِ شَخصٍ مِن لُؤیٍّ ابن غـارِبِ
اَعَـیْنَیَّ جُـودا عَـبْرَةً بَـعْدَ عَـبرَةٍ عَـلی رَجُـلٍ سَـمحٍ کَـریمِ الضَّـرایِبِ
اَعَـینَیَّ هَـلا تَـحسَرا مِـن بُکـاکُـما عَلی مـاجِدِالاَعـراقِ عَـفِّ المَکـاسِبِ
اَبی الحارِثِ الفَیّاضِ ذی العِلمِ و النُّهی وَ ذِی الباعِ و الخَـیراتِ غَـیرِ التَّکـاذَبَ

و دیگر مطرود بن کعب الخزاعی در مرثیهٔ عبدالمُطّلب گوید:

یـا اَیُّـهَا الرَّجُـل المُـحَوِّلُ رَحْـلَهُ هَـلّا حَـلَلتَ بـالِ عَـبدِ مَـنافِ
هَـبَلَتْکَ اُمُّکَ لَـوحَلَلتَ بِـدارِهِـم ضَمَنُوکَ مِن جُـوعٍ و مِـن اَقـرافِ
اَلْـمُنْعِمینَ اِذا النُّـجُومُ تَـغَیَّرَت و الظَّـاعِنینَ لِـرِحْلَةِ الاِیـلافِ
وَ المُـطْعِمینِ اذالرِّیـاحُ تَـناوَحَت حَتّی تَغیبَ الشَّمسُ فی الرَّجافِ

در ذکر
اثواب و اثاث البیت و متروکات
رسول خدا ﷺ

از آن روز که پیغمبر سفر آن جهان کرد این اشیاء از آن حضرت به جای ماند: دو ثوب بُردِ حیره؛ دیگر دو جامهٔ صحاری؛ دیگر ازاری عمانی، طول آن چهار ذراع و یک شبر، و عرض آن دو ذراع و یک شبر بود؛ و دیگر ازاری که پنج شبر طول داشت؛ و دیگر قمیص سحولی؛ و دیگر جبّهٔ یمنی؛ و دیگر خیمه‌ای که الکن نام داشت؛ و دیگر قمیصه؛ و دیگر قطیفه، و دیگر کسائی سفید؛ و دیگر مِلْحَفه‌ای[1] که به وَرْس[2] رنگ کرده بودند؛ و دیگر مسواک و نیز شانه از عاج و مقراضی و مکحله[3]، و دیگر آینهٔ ـ و نام آینه آن حضرت «مدرکه» بود ـ؛ و دیگر قدحی که «ریّان» نام داشت، و دیگر قدحی که «مغیث» نام داشت، و دیگر قدحی از شیشه که یک تن از ملوک هدیه کرد؛ و دیگر قدحی از چوب که «مصئب» نام داشت و در آن سه جای از نقره یا حدید پیوند زدند، و آن قدح را حلقه‌ای بود که بدان آویخته می‌داشتند؛ و دیگر کاسه‌ای که «مقصعه» نام داشت؛ و دیگر قدحی از عیدان؛ و دیگری تغاری از سنگ که «مخضب» نام داشت؛ و دیگر رَکوه‌ای که «صادر» نام داشت؛ و دیگر قصعه‌ای که «عمیرا» نام داشت و آن را چهار کس حمل می‌داد و در آن از برای

---

۱. ملحفه: چیزی که بر رو اندازند مانند چادر و لحاف.
۲. وَرس: اسپرک و یا گیاهی است زرد رنگ که در ولایت یمن بیشتر روئیده می‌شود و نبات آن شبیه به کنجد است و ملحفه‌ای که به وَرْس رنگ کرده بودند: یعنی چادری است رنگ کرده شده به اسپرک.
۳. مکحله: سرمه‌دان.

مهمانان ثرید می‌کرد، و دیگر «مِحْجَنی»[۱] که افزون از دو ذراع بود و «ممشوق» نام داشت، دیگر محفره[۲] که «عرجون» نام داشت و دیگر عصائی و می‌فرمود: اتکا بر عصا از اخلاق انبیاست. و دیگر پلاسی که دو لایه کرده شب بر آن تکیه می‌فرمود؛ و دیگر صاعی[۳] که بر آن اخراج فطره می‌نمود.

گویند: در خانه عمر بن عبدالعزیز از متروکات پیغمبر بعضی مضبوط بود و آن سریری بود و دیگر بالشی از ادیم آکنده از لیف خرما؛ و دیگر یک جفت موزه؛ و دیگر قطیفه‌ای؛ و دیگر آسیا دستی؛ و دیگر کنانه[۴] که چند چوبه تیر داشت، این اشیاء را در خانه نهاده هر روز به زیارت آن می‌شتافت، و گاهی بعضی از بزرگان قریش را بدانجا برده می‌گفت: «هذا مِمَّن اَکْرَمَکُمُ الله تَعالی وَ اَعَزَّکُم بِهِ». وقتی بیماری را که کار صعب بود و بهبودی نمی‌یافت، بعضی از آن قطیفه را در آب فرو دادند، و از آن آب در گلوی بیمار بچکانیدند، شفا یافت ﷺ.

و دیگر از اشیاء رسول خدا دو انگشتری بود بر یکی نوشته بود: **لا اِله الّا الله مُحمّد رسول الله** و بر دیگری نوشته بود «**صَدَق الله**» و انگشتری دیگر داشت که نقش آن «**مُحَمّدٌ رَسُول الله**» بود و لفظ «**الله**» بالا و لفظ «**رسول**» در وسط و لفظ «**محمّد**» را در زیر نقش کرده بودند، و بر مکتوبات بدین انگشتری خاتم می‌زد و انگشتری را در دست راست می‌کرد.

و آن حضرت را سه کلاه بود: یکی کلاه «یمنیّه» و یکی «بیضا» و آن سفید بود و یکی «مضربه» و آن دو گوش داشت و آن را در جنگها به سر می‌گذاشت، و در سفرها گاهی کلاه به سر می‌گذاشتند بدون عمامه، و گاهی عمامه بدون کلاه می‌بستند، و گاهی عمامه بر زیر کلاه می‌داشتند، و گاهی بدون عمامه و کلاه و ردا عیادت مرضی می‌فرمودند.

و دیگر عمامه‌ای داشتند که «سحاب» نام داشت و آن را به علی ﷺ عطا فرمود. و هر گاه علی با آن عمامه در می‌رسید می‌فرمود: اَتاکُمْ عَلِیٌّ فِی السَّحابِ. گویند:

---

۱. محجن: عصای کج و هر چوبی که سرش خمانیده و کج کرده باشند مانند چوبِ چوگان.
۲. محفره: آلت حفر، بیل.
۳. صاع: پیمانه‌ای است که بر آن احکام مسلمانان از کفاره و فطره دائر است و آن تقریباً سه کیلو است.
۴. کنانه: تیردان چرمین.

علی فرمود: عَمَّنَي رَسُولُ اللهِ بعَمامَةٍ سَدَلَ طَرَفَها عَلیٰ مِنْکَي. و این همان عمامه است که به حسین بن علی ﷺ رسید و در کربلا شهادت یافت، ـ چنانکه انشاءالله در جای خود مذکور می‌شود ـ.

وگاهی پیغمبر عصابه[1] می‌بست از حاشیهٔ بُرْد؛ و دیگر دو جامه داشت برای روز جمعه که در سایر ایام نمی‌پوشید، و مندیلی[2] داشت که بدان چهره را از وضو مسح می‌فرمود وگاهی پس از وضو روی را به طرف ردا مسح می‌فرمود. و در سقر جبّه‌ای از صوف داشت که سه حلقهٔ نقره بر آن بود؛ و دیگر پوستینی مکفوف به سندس داشت که ملک روم فرستاد؛ و دیگر ردائی داشت که نام آن «فتح» بود و شش (۶) ذراع طول و سه (۳) ذراع و یک شبر عرض داشت؛ و دیگر ردائی مربع داشت؛ و دیگر کسائی سیاه؛ و دیگر کسائی احمر داشت که مُلَبَّد بود، وقتی پیغمبر کسای اسود در بر داشت اُمّ سَلَمَه عرض کرد: ما رَأَیْتُ شَیْئاً قَطُّ کانَ أَحْسَنَ مِنْ بَیاضِکَ في سَوادِهِ. و رنگ سبز را پسنده می‌داشت.

و گفته: لَبِسَ فی وَقتٍ حُلَّةً حَمرآءَ وَ اِزاراً وَ رِداءً، وَ فی وَقتِ ثَوبینِ؛ و فی وَقتٍ جُبَّةً ضَیِّقَةَ الْکُمَّینِ، و فی وَقتِ قَباءً، وَ فی وَقتٍ عَمامَةً سَودآءَ و اَرخی طَرَفَیها بین کِتفَیهِ، و فی وَقتٍ مِرطاً اَیْ کِساءً اَسْوَدَ مِنْ شَعرٍ و کانَتْ اِزارَتُهُ اِلی انصافِ ساقَیهِ. قال صَلّی اللهُ عَلَیهِ وَ آلِه لباس الصُّلَحاءِ اِلی نِصْفِ السُّوقِ وَ لَباسُ السُّفَهاءِ مِکْنَسَةُ السُّوقِ.

رسول خدا جامه را تا نیمهٔ ساق می‌آورد، لاجرم می‌فرماید: «جامهٔ مردم صالح تا نیمهٔ ساق است و جامهٔ دیوانگان جاروب بازار است» و هنگام رحلت کساء مُلَبَّد و اِزار غلیظ پوشیده بود.

و آن حضرت را خُفَیْن سیاه بود که آن را نجاشی هدیه کرد، و گاهی نعل آن حضرت موی داشت، و گاهی موزه بی‌موی می‌پوشید وَ کانَ لِنَعْلِهِ قَبالانِ مُثَنیً شِراکُهُما. و آن حضرت را دو نعل از سبت[3] بود و موزهٔ مخضّره[4] ذات القبالین داشت، و موزه زرد داشت، و هیچ وقت در سفر بی‌قاروره و دهن و مکحله و شانه که از پشت سلحفات[5] بحری بود نبود ـ و اینکه گویند از عاج بود مراد دندان فیل

---

۱. عصابة: سربند و دستار سر.
۲. مندیل: دستمال.
۳. سبت: پوست گاو دباغی شده.
۴. مخضره: سبز رنگ.
۵. سلحفات بحری: سنگ پشت دریائی.

نیست ـ؛ و دیگر مقراض و مسواک و ابره و خیط با آن حضرت بود و در شب سه کرّت مسواک می‌زد: قبل از خواب و همچنان هنگام ورود به منزل، و هنگام خروج برای نماز صبح.

و نیز قبل از خواب سرمه می‌کشید، سه میل در چشم راست و دو میل در چشم چپ، و گاه سرمه می‌کشید و روزه داشت و مُغْتَسَلی [1] از صُفر داشت، و نودی از سنگ که آن را «مخطب» می‌نامیدند و در آن وضو می‌ساخت، و دیگر مِرْکَنی [2] یا مخضبی از مس و اگر نه از شَبَه [3] داشت که در آن حنا و کَتَم [4] خمیر کرده آن هنگام که احساس حرارتی می‌فرمود بر سر می‌بست؛ و دیگر سریری داشت که قوایم از چوب ساج داشت و دیگر فراشی از ادیم [5] آکنده از لیف داشت.

وکانَ لَهُ مِسْکَةٌ یَتَطَیَّبُ مِنْها وَ النِّساءُ یَتَطَیَّبْنَ بِالْمِسْکِ و الْعَنْبَرِ أَوْ بِالْغالِیَةِ وَ الْمِسْکِ و یَتَبَخَّرُ بِالْعُودِ وَ الْکافُورِ.

در ذکر
شمشیرهای رسول خدا

رسول خدا را ده (۱۰) شمشیر بود:

اول: ماثور و آن شمشیری بود که رسول خدای از مکه به مدینه آورد.

دویم: معصب و آن را سعد بن عباده وقت سفر بدر به حضرت آورد.

سیم: ذوالفقار مقنعه. و دو حلقه که حمایل شمشیر در آن می‌باشد نقره بود و شرح آن در ذیل قصّهٔ بدر مرقوم افتاد.

چهارم: قلعی.

پنجم: تبار.

---

۱. مغتسلی از صفر: شستنگاهی از روی. ۲. مِرْکَن: لگن و تغار بزرگ.
۳. شَبَه: برنج.
۴. کَتَم: گیاهی است که با حنا مخلوط کرده بدان خضاب کنند در منتهی الارب می‌گوید: آن را وسمه نامند.
۵. ادیم: پوست دباغی شده، چرم سرخ، و ادیم الارض روی زمین راگویند.